

ONTOLOJİK NATÜRALİZM VE YÖNTEMSEL NATÜRALİZM BİRBİRİNİ DIŞLAR: DENEYSEL PARAPSİKOLOJİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ ÜZERİNE

Serdal TÜMKAYA*

ÖZ

Analitik batı felsefesinde natüralizmin iki ana çeşidi olduğu söylenir. Bunlardan ilki ontolojik ve ikincisi yöntemsel. Ontolojik natüralizm doğaüstü varlıkların var olmadığını iddia eder. Yöntemsel natüralizm ise bilim ile felsefe arasında kategorik ayrımlar olmadığını öne sürer. Ben bu makalede bu iki natüralizm çeşidinin birbirini dışladığını savunacağım. Ana gerekçelerim şunlardır. Neyin doğaüstü neyin doğal kabul edilmesi gerektiği önceden bilinemez. Bilim hem kuramlar hem de değerler bakımından kendini ebedi bir yenilemeye tabi tutar. Nitekim Quine veya Philipp Frank gibi filozoflar ölümlerle iletişim veya ruh gibi kavramları dolaylı bile olsa açıklayıcı bir yarar görülmesi veya test edilebilir forma getirilmesi kaydıyla kara delikler ve kuarklar kadar bilimsel görmeye hazır olduklarını iddia ederken her şeyin maddeden ibaret olduğu şeklindeki tezin iyi formüle edilmezse metafiziksel hale geleceğini savunmuşlardır.

* Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü,
E-posta: stumkaya@metu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: yöntemsel natüralizm, ontolojik natüralizm, parapsikoloji, bilimsellik ölçütleri sorunu, Quine

**ONTOLOGICAL NATURALISM AND METHODOLOGICAL
NATURALISM EXCLUDES EACH OTHER:
WHAT DOES EXPERIMENTAL PARAPSYCHOLOGY
TELL US ABOUT THE DISTINCTION**

ABSTRACT

In analytic Western philosophy, it is said to be two versions of naturalism. The first one is ontological and the second is methodological. Ontological version suggests that there are no supernatural entities. The methodological one argues that there are or should be no categorical distinctions between philosophy and science. I, herein, argue that these two versions exclude each other. Here are my major reasons. What is to be acknowledged as supernatural or natural cannot be foreknown. Science is subject to an everlasting revision both in terms of theories and values. Philosophers such as Quine or Philipp Frank even suggested that “If I saw indirect explanatory benefit in positing ... spirits ... I would joyfully accord them scientific status” (Quine) or if formulated in an untestable way “all things are material, that there is no spirit” would become a metaphysical hypothesis (Frank).

Keywords: methodological naturalism, ontological naturalism, parapsychology, demarcation problem, Quine

Sunuş¹

Aşağıdaki makale bir süre önce Türkiye merkezli bir akademik felsefe dergisine gönderilmiş ve son derece büyük bir hızla iki hakem tarafından uzunca raporlanarak kesin ret almıştır. Her iki anonim hakeme ve editör ile editör yardımcılara aşırı hızlı yürüttükleri çalışma ve ayrıntılı raporları için çok teşekkür ederek başlamak istiyorum. Elbette her derginin hakem raporları doğrultusunda olsun olmasın bir yazıyı reddetme hakkı tümüyle

- 1 ÇOK ÖNEMLİ BİR NOT:** Aşağıdaki yazıda savunduğum fikirler *VIII. Mantık Çalıştayı Kitabına* girmeden önce bu çalıştayda sunulmuştur. (Çalıştayın organizasyonunda görev alan tüm öğretim üyeleri, asistanlar ve öğrencilere her zamanki gibi başarılı ve sorunsuz akan organizasyonları için çok teşekkür etmek isterim. Vedat Kamer ve Şafak Ural olmasa bu organizasyonların hayal olacağını not etmek isterim. Zonguldak'ta soru ve itirazları ile zihnimi alarm durumunda tutan Ayhan Çitil'e de ayrıca bu ve önceki edisyonlar için çok teşekkür ederim.) Çalıştaydan önce fikirler yazıya dökülmüş ve konunun bir tarafı işlenerek bir dergiye diğer tarafı da başka bir dergiye gönderilmiştir. Ondan önce de Araş. Gör. Emir Özer tarafından düzenlenen DTCF Lisansüstü Öğrencileri Kolokyumunda "Parapsikoloji Bir Bilimdir" başlığı altında (Doğru başlık "Deneyisel Parapsikoloji Bir Bilim Sayılmalıdır" olmalıydı.) 16 Mart 2018 tarihinde DTCF'de sunulmuştur.

(Bu konuyu hem DTCF'deki sunumumdan önce, hem sunumum esnasında hem de sonrasında hem DTCF hem de ODTÜ'den çok sayıda arkadaşım ile uzunca tartıştım: A. Cüneyt Gültekin, Vural Başaran, Yasin Karaman, B. Can Serdar, Z. Emir Özer, Z. İrem Özatay ve kolokyumda hazır bulunan herkese yapıcı eleştirileri ve katkıları için çok teşekkür etmek istiyorum. Can anlattıklarımı en doğru şekilde anlayan ve bana fikirlerimi tek bir cümlede özetleyebilmek için fikir veren kişidir. Kabaca söylersem tüm bu iddialarım benim bilimsel ampirizminin doğrudan sonucudur. Böyle okunduğunda yanlış anlamalar çok azalacaktır. Can kesinlikle özel bir teşekkürü hak ediyor. Ayrıca ODTÜ'den asistan arkadaşlarım Berk Yaylım ve Cenk Özdağ'a da yorumları için çok teşekkür ederim. Son olarak, Z. Emir Özer'e bu çok gerekli ama herkesin kaçındığı organizasyonu yürüttüğü için teşekkür etmek isterim.

Yakın akrabalarım da ne yazık ki benimle bu konuyu tartışmak zorunda kaldılar. Onların arasından özellikle de kuzenlerim Ali Bayar, Sabahattin Gündüz ve Umut Dinçer'e çok teşekkür etmek isterim. Sabahattin tıp doktoru bir akademisyen ve Umut fizyoterapisttir. Onlarla tartışmalarımın bana büyük faydası oldu.

Bu konu ve bu konuya doğrudan bağlı diğer pek çok konuyu uzun yıllardır tartıştığımız arkadaşlarım Gökhan Akbay, Gökalp Alpan, Coşku Mıhçı ve Berat Okutan'a da çok teşekkür ediyorum. Bu dördünden herhangi birinin burada savunduklarıma katılmadığının farkındayım.)

Bundan önce de çeşitli meslektaşlara gösterilmiş veya onlarla sözlü olarak tartışılmıştır. Neredeyse her zaman yanlış anlaşılmış ve genelde korkuyla reddedilmiştir. Dergilere giden yazılardan bir tanesi halen değerlendirme altındadır, diğeri her iki hakem tarafından da kesin olarak reddedilmiştir. Sonraki birkaç paragrafta bu reddedilen makaleme gelen hakem raporları üzerinden bu kitap bölümü için kaleme aldığım sunuş yazısı bulunmaktadır. Ardından "Giriş" bölümü ile birlikte orijinal makale yer almaktadır.

meşrudur ve bu konuda bir itiraz bana göre pek anlamsızdır. Aynı zamanda, anonim hakemlik sistemi kesinlikle gereklidir; çünkü faydası zararından daha fazladır. Net kar kesinlikle pozitiftir. Fakat en büyük zararı bazen hakemlerin makalede hiçbir şekilde savunulmayan bir fikri makalenin ana fikri olarak sunabilmeleridir. Bu rahatlık anonim sistemin kaçınılması zor bir yan etkisidir. Fakat ben bunu bir fırsata çevirmeye niyetliyim. İşte benimseyeceğim yöntem. Hemen aşağıda hakem raporlarından bir tanesinin ilk paragrafı vardır. Önce onu analiz ediyorum. Böylelikle ülkemizde akademik felsefe camiasında son derece rahatsızlık verici görülebilecek bir konu olan bilimsel felsefenin bazı temel ilkelerinin paranormal olguları inceleyen ampirik çalışmaların akademide sınırlı da olsa bir saygınlığı olması olgusu ile uyumlu olup olmadığı hakkındaki görüşlerim daha az yanlış anlaşılacaktır. Burada ki inceleme özünde, felsefi natüralizmin zorunlu ama minimal koşulunu da içerdiği varsayılan ontolojik natüralizmin bilimsel felsefenin (ve aynı nedenlerle yöntemsel natüralizmin) can düşmanı olduğunun gösterilmesidir. Böylelikle natüralizmin iki majör versiyonundan bir tanesinin diğeri ile derin bir çatışma içinde olduğu iddia edilecektir.

Demin geçerken not ettiğim gibi, şu anda yaşayan analitik felsefeciler arasında ontolojik natüralizm natüralizmin bir formu olmanın ötesinde onun zorunlu ama minimal bir parçasıdır. Yani birinci anonim hakemin (AH1) iddia ettiği gibi başlık ve özetle bir ana sav ama metinde ayrı bir ana sav sunulmamıştır. İkisi bir madalyonun yüzleridir. Ve elbette ana savın doğruluğunun desteklenmesinde kullandığım birçok öncül doğruluğu yaygın şekilde bilinen şeylerdir. (Gerçi bu bile şüpheli ama şimdilik böyle olduğunu kabul edelim.) AH1 bunu ciddi bir sorun olarak görmüş. Tuhaf, bu bir erdem olarak algılanmalıydı. Özde sunduğum ana savın metinde yan uğraş olarak kaldığını hakem belirmiştir. Durum böyle değildir. Çünkü iki tez ancak yan yana konduğunda savunulabilir hale gelmektedir. Yeter ki görmesini bilelim:

“Yazı akademik saygınlığı olan bir parapsikolojinin varlığı iddiasına dayanıyor [DOĞRU]. Her ne kadar ontolojik ve yöntemsel natüralizm arasındaki ilişkiye dairmiş gibi bir başlık ve öz ile sunulsa da [DOĞRU] bunlar yazıda yan uğraşlar olarak kalmış [YANLIŞ]. Temel sav akademik parapsikolojinin bilimsel bir araştırma alanı olduğu [DOĞRU], test edilebilir olmanın ötesinde test edilmiş [DOĞRU] ve doğru olduğunun ortaya konmuş olduğu iddiasını [KESİNLİKLE YANLIŞ] dile getiriyor. Bu savlar ise temellendirilmemiş [SONUNCUSU ELBETTE TEMELLENDİRİLMEDİ; ÇÜNKÜ ZATEN SAVUNULMADI.]. (AH1)”

Aşağıdaki yazı gerçekten de akademik saygınlığı olan bir parapsikolojinin varlığı iddiasına dayanıyor. Burada parapsikoloji derken kastedilen ana akım psikolojinin sınırları dışında kalan anormal psikolojik durumlardır. Dolayısıyla akademik saygınlığı olan bir parapsikolojinin varlığı onun nasıl açıklanması gerektiği hakkında herhangi bir taraf tutmayı gerektirmez. Kaygı uyandıran “fiziksel olmayan bilgi iletim formları” gibi iddialar paranormal olguların açıklanmasında kullanılma potansiyeli olan açıklama türlerinden sadece bir tanesidir ve bu makalemden savunduğum şey bu tür açıklamaların doğru olduğu kesinlikle değildir. Dolayısıyla savlarımdan bir tanesi gerçekten de akademik parapsikolojinin bilimsel bir araştırma alanı olduğu ve test edilebilir olmanın ötesinde test edilmiş olduğudur ama kesinlikle ve asla demin dediğim türden açıklamalarının doğru olduğunun ortaya konmuş olduğu değildir. O sav aşağıda temellendirilmemiş, elbette ki bu olması gerektir; çünkü “maddilik” olmayan etkileşim yöntemlerinin doğru olduğunun gösterilmiş olduğu iddiası yazarın aklının ucundan hayatında bir kere bile olsa geçmemiştir. Bu aşırı iddia elbette çok uzun vadede doğrulanabilir. Ama bu çok büyük ihtimalle maddi kavramımızda bir devrimi gerektirecektir. Her durumda temel fizik biliminin çok genişlemesi ve hatta bir tür transmutasyon bile gerektirse temel açıklama seviyesinin fizik bilimi dışında ne olabileceğini hayal etmek çok zordur. Bu konuda Paul Churchland’ın 1987 tarihli ve “How parapsychology could become a science” (Türkçe: Parapsikoloji nasıl bilim haline gelebilir/di) makalesi oldukça zihin açıcıdır (1987):

“Başlığım beni ele veriyor, ama tümüyle değil. Bugün icra edildiği şekliyle parapsikoloji bana gerçek bir bilim gibi gözükmemektedir. Veya daha doğru söylersem, böyle şeyler derece meselesi olduğundan, parapsikoloji bana bilimsel topluluğun ona karşı kayıtsız kalmasını ve şüphe duymasını hak edecek kadar düşük bir bilimsel aktivite sergiliyor gibi geliyor bana. Diğer yandan, ben onun saygı duyulacak bir bilim haline gelebilir/di diye düşünüyorum. Araştırmak istediğim şey bunun nasıl mümkün olabileceğidir? (1987, s. 227)”

Gerçek bilim ve sahte bilim diye iki kutuptan söz etmek yerine tam bir yönetsel natüralist gibi Churchland iki kutuptan değil ama süreklilikten bahsediyor. Sorunu soyut şekilde ele almak yerine fizikalizmin neden kuvvetlice savunulduğu ve neden bilimcilerin ezici çoğunluğunun psişik iddialara karşı çıkmasını buna bağlayarak başlıyor. Ama bir yandan da gözden kaçmış bazı olguların tespitinin sahip olduğumuz kavramsal çerçevenin zıd-

dını araçsal olarak benimsememizle mümkün olabileceğini inkar etmiyor. Özetle, Churchland parapsikolojiye karşı biraz ateist ve biraz da agnostik. Daha emin olduğumuz şeyse onun parapsikolojiye karşı şüpheci ve kısmen alaycı olduğudur.² Devam edelim:

“Metinde anılan mantıkçı pozitivistlerin [QUINE??!!] görüşleri de duruma ve bağlama göre değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Mantıkçı pozitivistlerin metafizik karşıtı olduğu açık [DOĞRU, ama ne yazık ki bu tarihsel doğru bile giderek daha az kabul görmektedir.]. Burada söz edilen metafiziğin ruh, telepati olmadığı da [YANLIŞ]. Yazıda büyük bir keşifmiş [KEŞİF DEĞİL ÖNCÜL; zaten keşif değil diye rahatça öncül olarak sunuldu.] gibi sunularak pozitivistlerin “test edilebilir olmayana” [SORUNLU] karşı tavırlarının altı çizilmiş [DOĞRU]; materyalizme de karşı oldukları hatırlatılmış [KESİNLİKLE YANLIŞ]. Bu, parapsikolojinin ilkece mantıkçı pozitivistler için bilimsel olabileceğinin göstergesidir [DOĞRU AMA EKSİK]. Ancak bilimsel olmak doğru olmak demek değildir [YANİ??!!]. Eğer yazar(lar)ın tüm göstermek istediği mantıkçı pozitivistin ontolojik kabullerle hareket etmediğiye [YANLIŞ]—bunun aşık olması bir yana [TARTIŞILIR]—parapsikoloji doğru olsun olmasın bu yapılabilirdi [KESİNLİKLE; YANİ??!!]. (AH1)”

İşte bu gerçekten ilginçtir. Makalede esas öne çıkarılan geçtiğimiz asrın natüralizminin şampiyonu Quine’dır. Kendisi mantıkçı pozitivistin zaman içinde önemli oranda dönüşmesi ve yavaşça taraftar kaybetmesinde (Kuhn ile birlikte) en büyük rolü olan felsefecilerden birisi olarak bilinmektedir. Öyleyse argümanımı mantıkçı pozitivistler üzerinden yürüttüğüm iddiası başlarda Frank’ten alıntı yapıyor olmama dayanıyor olmalı —tuhaf bir akıl yürütme. Hayır, doğru değil. Tartışılan mantıkçı pozitivistlerin torunlarıdır ve bunların bir kısmı kendisine analitik felsefeci diğer kısmı ise natüralist der. Yine de bu karışıklığı ihmal edebiliriz.

Ardından mantıkçı pozitivistlerin metafizik karşıtı olduğunun açık olduğu iddia edilmiş. Hakemin açık dediği şey yaygın olarak kabul edilseydi ben kendi payıma çok mutlu olurum. Eskiden böyleydi ama şu anda durum ne yazık ki böyle değildir ve dahası her geçen gün mantıkçı pozitivistlerde metafi-

2 Hürriyet gazetesinde çıkan yakın tarihli bir habere göre beslenme uzmanı genetik profesörü Tim Spector, mevcut tüm diyet programlarının etkililiği hakkında aynı şeyi söylüyor: <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/diyet-yanlanlari-ve-gercekler-41000209>

zik unsurları keşfetme iddiasıyla tonla makale ve kitap basılmaktadır. Buna karşı aynı miktarda karşı makale de yayınlanmaktadır (Morris, 2018). “Onlar da metafiziğe çok önem verdiler veya en azından ondan kaçamadılar” şeklindeki ilk yaklaşımı örneğin Taylan Altuğ (Altuğ, 2016) *Tractatus*’un ampirik olmayan bir yorumu aracılığıyla kitap boyutunda savunmuş ve uluslararası alanda bilim felsefesi tarihinde söz sahibi olarak görülen Gürol Irzık bu kitabı yazdığı “Sunuş” yazısında Altuğ’un ne kadar haklı olduğunu anlatmakta ve kitabı bolca övmektedir (Irzık, 2016). Kendi payıma revizyonist bilim felsefesi tarihi literatürüne pek bir sempati beslemiyorum. Ancak bu akımın giderek güç kazandığını hatırlatmak isterim ve ayrıca geçmişteki bilim felsefesi tarih yazımındaki abartmalara getirdikleri bazı düzeltmeleri de çok değerli buluyorum. Makale yazarken, neyin yaygın kabul gördüğü neyinse marjinal kaldığı hakkındaki kanaatlerimizi sıklıkla gözden geçirmemiz gerekmektedir. Çünkü kabullerin dağılımında şu aralar volatilité yüksektir. Tecrübeli felsefecilerin bile felsefe dünyasında hangi fikirlerin kabul görüp hangilerinin kabul görmediği yönündeki inanışlarının ne denli yanlış olabileceğini görmek için lütfen bkz. (Bourget & Chalmers, 2014).

Elbette ben hakeme katılıyorum, eğer bahsi geçen Viyana ve Berlin Çevreleri ise anti-metafizik kuraldır. Ama kümeyi genişletirseniz iş değişir. Aslında bakarsanız Hempel’in 1975 senesinde *Erkenntnis* dergisinin yayın hayatına dönmesi vesilesi ile yazdığı yazı en azından ikinci kuşak mantıkçı pozitivistlerin metafizik karşısında yumuşak bir tavır takındığını göstermektedir (Hempel, 1975). Mantıkçı pozitivistin gerçek tarihi ne olursa olsun, hiçbir durumda, Quine mantıkçı pozitivist değildir. Gerçi elbette bunu da savunan yazarlar vardır. Ama en azından benim Quine’ın sadece 1951 ve sonrasındaki yazılardan yola çıktığım veri alınır, Quine için artık natüralizme tam bir bağlılığın tartışma konusu edilmeyeceğini tahmin ediyorum (krş. Verhaegh, 2017).

AH1, mantıkçı pozitivistlerin metafizikten kastettiğinin ruh ve telepati olmadığını aşikâr olduğunu not etmiş. Aslında bu mesele oldukça karmaşıktır. Belli ki hakem mantıkçı pozitivistler diye andığı kişilerin bir hipotezden test edilebilir sonuçlar çıkarılabiliyorsa onu metafizik olarak görmeyeceklerinin açık olduğunu söylüyor. Evet, ben bunu da söyledim; ama bu birincisi sadece bu genellikte söylendiğinde doğru olur. Geniş bağlamda iş değişmektedir. Böyle olsun olmasın önemli olan parapsikolojinin test edilebilir iddialar üretmesi olmadığı gibi onun hipotezlerinin doğrulanıp doğrulanmadığı da değildir. Bu konuyu dağıtmaktır. Nitekim parapsikoloji disiplindeki hipotezlerin doğruluğu yanlışlığının ötesinde parapsikolojinin doğru ve yanlış ol-

ması diye bir şey olamaz. O bir disiplindir ve ona karşı güven, şüphe, inanç, ateizm veya agnostizm mümkündür.

Esas olan şey akademide binlerce uzmandan destek gören bu akımın bilim insanlarının büyük bir kısmı tarafından dışlanmasıdır. Dahası test edilebilirlik gibi kavramların aktüel bilim ve özellikle de ana akım bilimin dışına çıkıldığında son derece belirsiz ve hatta anlamsız kalmasıdır. Mantıkçı pozitif diye adlandırılan kişiler ontolojik problemleri önemsiz görmüş olabilir. Fakat bunun konuyla ilgisi yoktur. Çünkü konunun kendisi mantıkçı pozitivistler değil ama bugünün natüralist felsefecileridir. Benim ana eleştiri nesnem bu grup içindeki ontolojik natüralistlerdir ve bunlar Anglo-Komovelt-Amerikan felsefesinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Örneğin, Bourget ve Chalmers (2014) kuvvetli analitik eğilime sahip bölümlerde natüralistlerin oranının yüzde 49,8 olduğunu bulmuştur.

Özetle aşağıdaki yazım hiçbir şekilde mevcut akademik parapsikolojideki herhangi bir hipotezin doğru olduğunu iddia ettiğim şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü böyle bir şeyi asla iddia etmedim. Alanın meşru olduğu düşünmek için çok sayıda nedenimiz vardır ve bu nedenler “natüralist ampirizmin” temel ilkelerinden kaynaklanır diyorum. Diğer türlü söylersem, gerçek ve sahte bilim arasında ayırım yapılmayacağı şeklindeki sonucum ontolojik natüralizmin yöntemsel natüralizmle çözülemez şekilde çeliştiğini göstermektedir. Ana savım bundan ibarettir. Elbette bu akıl yürütmemdeki herhangi bir öncüle veya adıma karşı çıkılabileceği gibi, vardığım esas sonuç da ikna edici bulunmayabilir. Ne de olsa bu felsefedir.

Son olarak bir sağlama yapmak için not edeyim: Quine’ın kendisi telepati ve kahinlik yetisi gibi şeyleri ampirizme aykırı gözükmeleri nedeniyle çok ama çok ihtiyatla karşılanması gereken şeyler olarak değerlendirmiştir. Ampirizme göre her bilgi önce duylarda yer bulur dersek, ESP olguları kanıtlandığında bunların yeni duysal yollar olduğunu mu yoksa ampirizmin yanlışlandığını mı söylemeliyiz? Savımın içinde yer aldığı geniş bağlam aslında bir bulgunun ampirizme karşı olmasının ne demek olduğunun belirsiz olabileceği tartışmasıdır. Ve bu da ontoloji, epistemoloji ve meta-ontoloji arasındaki tartışmada yansısını bulur. Quine’ı diğer natüralistlerden çok farklı bir yere taşıyan da zaten bu tartışmada aldığı tavidir.

Aslında benim bu yazımdaki akıl yürütmelerimin anomalilerin tanımlanması, geriye dönük bilimsel devrimlerin yeniden inşası, geleceğe yönelik bilimsel devrim tahmini, değişik araştırma düzeylerinde birbirini çelen bulgularla karşılaşıldığında ne yapılması gerektiği, bilimsel yöntem diye bir şeyin olup olmadığı, bilimsel değerlerin (paradigmaların değil!) ne derece yenilenmesinin meşru olduğu, fizikalizm tartışmasının anlamlı olup olmadığı, bir

şeyin hayal edilememesinin onun olanaksız olduğunu gösterip göstermediği ve benzeri çok sayıda karmaşık tartışmayla koparılamaz bağı vardır. Ama ne yazık ki bir makalede bu bağlam göz ardı edilerek sadece birkaç noktaya değinme zorunluğu var. Başka yerlerde bu tartışmaların bazılarını yapmışım (Tümkaya, 2016b, 2016a, 2017d, 2017c, 2017b; Tümkaya & Yaylın, 2017). Bunları bir arada ele alıp birbirine derinden bağlamak makale değil kitap çalışması gerektirir. İlgili okur benim neyi neye ve nasıl bağladığımı gerçekten anlamak istiyorsa bu çalışmalarıma bakabilir.

Bu arada hangi fikirlere net olarak karşı çıktığımı not edeyim:

1. “Bilimsel parapsikoloji” oksimorondur. Bunu çok tecrübeli ve akıllı bir hocam söylemişti. Aşağıdaki yazı esasen ona bunu dedirten varsayımlar setine yönelik kaleme alınmıştır.
2. Bu tür tavizleri verenler sonunda kötü yola düşebilirler. Bunu birçok arkadaşımın duydum. Karmaşık insan performansına dayanan tüm bilimler için aynısı söylenebilir. Bu mantıkla tıp ve psikoloji de çöpe gider ve fakat bu sonuç saçmadır.
3. Parayı veren düdüğü çalar; top üniversitelerde bu çalışmaların yürütülmesi Batı yükseköğrenim sistemindeki finansman modelinin ürünüdür. Bu televizyonda duyabileceğiniz türden bir iddia ve kesinlikle içinde bir doğruluk payı bulunmaktadır. “Kötü insanlar karanlık amaçlar ve saklı gündemlerle gerçek bilimin içine sızmıştır” demek istiyorlar. Bu akıl yürütme 2 adım sonra saçmaya kendini indirger.
4. Parapsikoloji laboratuvarları normal psikoloji laboratuvarıdır, ortada abartacak bir şey yok. Bunu DTCF’deki sunumunda bana itiraz olarak yönelttiler. Aynen öyle, büyük oranda katılıyorum. Ama itiraz nerede, anlaması zor. Burada karşı çıktığım söylenen şeyin benim tezime karşıt olduğudur.
5. Parapsikoloji araştırmacıları tek vücut bir görüşe sahip değildir. Bu insanlar paranormal deneyimlerin doğası veya gerçekliğini iddia etmeksizin bunlar üzerine araştırma yürütür. Araştırmacılar, psi olgularının halihazırda doğrulanma derecesine ikna olma düzeyleri bağlamında farklılaştıklar. Evet kesinlikle, ama bu bana itiraz değil güçlü bir destektir.
6. PEKİ NE SÖYLÜYÖRÜM: Kendi kişiliğimin veya yaşam olaylarımın herhangi bir gezenin etkisine veya sayılarda kodlanmış bir

düzene tabi olduğuna *şu anda* NEREDEYSE HİÇ ihtimal vermiyorum. Bu tür iddiaları göz ardı etmem son derece makul olur. Pek ihtimal vermemek veya göz ardı etmek onu imkânsız ilan ettiğim anlamında kesinlikle yorumlanmamalıdır.

İçeriğe dair son diyeceğim şey makalemin özellikle de ikinci yarısında sıraladığım bilgilerin şu şekilde bir sonuca ulaşmak için *kullanılmadığıdır*: “Parapsikoloji bazı çok iyi üniversitelerde taraftar bulmuştur; onların iyi üniversitede olmaları onları konu üzerinde otorite yapar ve dediklerine güvenmeliyiz. Nitekim onlar ampirik-deneyssel çalışmalarını büyük üniversitelerde yürütmektedirler.” Böyle demedim. Aksine bana “ama bilim insanları parapsikolojiyi sahte bilim olarak görüyor” gibi bir gerekçe ile karşı çıkmayın demek istedim. Çünkü burada azınlık-çoğunluk sorunu devreye girmektedir. Her neyse, her durumda yakın zamanda ana akımda da çok önde gelen, fizikçiden dönme, Cornellli bir sosyal psikolog olan Daryl J. Bem’in, tümüyle ana akım öncü bir dergide bu meseleyi ses getirecek şekilde ele alması sayesinde alandaki ana akım psikologların bir kısmı kendi dışlayıcı tutumlarını gözden geçirme ihtiyacını hissetmiştir (Bem, 2011).

Son olarak, yazımın çeşitli yerlerinde, özellikle de dipnotlarda “**YENİ NOT:**” ibarelerini göreceksiniz. Buralarda dergi versiyonuna hakemlerin söylediklerini hesaba katarak yanlış anlamaları giderecek eklemeler yaptım. Hepsisi de önemli notlar oldu. Hakemlere tekrar buradan çok teşekkür etmek isterim.

Giriş

“Bizim bilişsel yetimizin nüfuz edemediği başka tür bilgiler, mantığımızın sınırlarının ötesinde farklı bilme yolları vardır ve bunlar ciddi dikkate layıktır.” Bu sözleri doğalcı epistemolojinin öncülerinden Willard Van Orman Quine (1908-2000) bir sürekli eğitim kataloğundan alıntılamıştır (2001, s. 12). Türkiye’de bunlara benzer iddiaların olduğu çok sayıda kitap bulabilirsiniz (örn. bkz. Ruhselman, 2017; Seçkin, 2010). Bu makalenin konusu bu türden iddiaların kendisi değil ama bunlarla aynı karaktere sahip olduğuna yanlış şekilde inanılan akademik parapsikoloji alanı ve onun felsefi natüralizmin iki varyantı olduğu iddia edilen ontolojik ve yöntemsel natüralizm arasındaki gerilimi veya zıtlığı nasıl ortaya çıkarabileceğidir.

İstatistiksel mekanik alanına çok büyük katkıları olan büyük fizikçi Ludwig Eduard Boltzman’ın danışmanlığında kuramsal fizik doktorası yapan ve ayrıca orijinal Viyana Çevresinin üyelerinden olan fizikçi-felsefeci Philipp

Frank, 60 sene önce yazdığı *Bilim Felsefesi: Bilim ile Felsefe Arasındaki Bağ* adlı kitabında, “bilimsel hipotezler ile kurgusal [*speculative*] hipotezler arasında hiçbir ayrım yapılamaz” der (2017, s. 70). Bu iddiası analitik bilim felsefesi açısından kendi başına çok ilginçtir ama Frank’ın verdiği somut örneğe bakınca, o iddianın daha büyük bir önemi olduğu gözden kaçmaz. Frank, ölüm sonrası yaşam iddiası ile Newton’un kanunlarını şaşırtıcı şekilde şöyle aynı statüye koyar:

“Felsefenin, bilimde bulunanlardan daha kurgusal bir doğası olan hipotezlerle çalıştığı da düşünülür. Ben bunun doğru olduğunu düşünmüyorum; çünkü bütün hipotezler kurgusaldır. Bilimsel hipotezler ile kurgusal hipotezler arasında hiçbir ayrım yapılamaz. İnsan Newton’ın kanunlarının, elektrik yasalarının vb. bilimsel olduğunu söyler ama tüm insanların ölümden sonra hayata devam ettikleri hipotezini kurgusal sayar. (2017, s. 70).”

Buraya kadar sadece genel olarak kurgu ile gerçek arasındaki *ontolojik* ayrıma karşı çıkan bir tür pozitivist pragmacı bilim felsefesi görüyoruz (krş. Quine, 1951, son sayfalar). Halbuki “ölümden sonra yaşamın başka bir boyutta devam ettiği” gibi normalde Türkiyeli bilimsel yönelimli felsefecilerin doğrudan “saçma!” diyerek bir kenara itecekleri sıra dışı bir fikri, herhalde geçtiğimiz yüzyılın (Berlin Çevresi ile birlikte) en pozitivist yönelimli felsefe okulu olan Viyana Çevresinin, hem de fizikçi, bir üyesinin gayet test edilebilir (ve zaten test edilmiş) bir hipotez olarak görmesi şoke edicidir. İşte bu makale materyalist olsun spirüel olsun bilimsel olarak sınava tabi tutulabilir hale getirilmiş şekilleriyle paranormal deneyimleri çalışan akademik parapsikoloji olgusunun ontolojik ve yöntemsel natüralizmler açısından felsefi sonuçlarını tartışacaktır. Aynı sayfada Frank, materyalist olsun olmasının çeşitli hipotezlerin ne zaman metafiziksel ne zaman bilimsel kabul edilmesi gerektiğine dair son derece aydınlatıcı birkaç somut örnek verir:

“Oysaki bunu deneyile sınımaya çalışanlar olmuştur. Eğer ciddiye alınırsa, bilimsel bir hipotez haline gelebilir. Tabii ki, kural olarak sınava tabi tutulamayacağı bir şekilde ifade edilebilir. Ölümden sonra insanların kendi dilleri ve yasaları olan ruhlara dönüştüklerini ve insanlarla iletişim kurmak için *hiçbir* araçları olmadığını söyleyebiliriz. Bu bilimsel bir hipotez değildir, çünkü denetlenmesinin *hiçbir* yolu yoktur. (agy) (Vurgular bana aittir.)”

Bu pasajda Frank, ölümden sonra yaşamın sürmesi iddiasının bilimsel bir hipotez olarak formüle edilebileceğini açık yüreklilikle kabul eder. Yukarıda da söylendiği gibi bu fikir deneylerle sınanmıştır. Yani “insan bedenlen ölür ama ruh varlığını sürdürür” şeklindeki iddia test edilmiştir (Wittgenstein’in Viyanacılarından ne kadar farklı ve yüzeysel bir yazar olduğunu görmek için bkz. Tümkeya, 2017a). Bedenen ölen insanın ruhunun yaşayan insanlarla iletişim kurmasının mantıksal olarak imkânsız olduğu düşünülseydi, ki mantıkçı pozitivistin üyesi veya kurucusu veya fikir babası olarak lanse edilen Wittgenstein öyle iddia ediyordu, bu konuda bir test düzenlemeyi kimse düşünmezdi. Aynı fikir test edilemez şekilde formüle edildiğinde metafiziksel bir önerme olur. Görüldüğü üzere kritik olan husus bu türden sıra dışı iddiaların kurgusal veya spekülâtif olması değildir. Çünkü Frank açısından bilimsel hipotezler de böyledir veya böyle olabilir. Demek ki, bir varlık iddiasının kabul veya reddedilmesi Frank veya Quine açısından önceden belirli prensiplere uyup uymamasına bağlı değildir. İstenebilecek en *fazla* şey test edilebilir olmaktır (Quine, 2004b, s. 276). Yalnız burada Quine ve Frank arasındaki önemli bir vurgu farkına dikkat çekmek elzemdir. Frank test edilebilir olmayı ayırt edici ölçüt olarak görürken Quine bu ölçütü isteyebileceğimiz *en fazla* şey olarak görür. “En fazla” vurgusu kuramsal bakımdan son derece önemlidir. Quine bu ifade ile birçok bilimsel iddianın aslında en geniş anlamda bile test edilemez veya test edilmesinin çok zor olduğunu kabul eder. Bu tür test edilemez hipotezler diğer türdeki hipotezlerin aralarındaki boşlukları doldurur, geçişleri sağlar, bağlantıları kurar ve yeni fikirlerin geliştirilebilmesini mümkün kılar (mutlaka okuyunuz ve krş. Quine, 2004a, s. 280). Daha basitçe söylersem test edilebilirlik bilimselliğin zorunlu koşulu değildir ama bilimsellik için yeterlidir. Özetle, bilimsel fikirlerin hepsinin test edilebilir olması gerekmez ama test edilebilir olanların bilimselliği veya en azından bilimsel olarak çalışılabilme ihtimali kuşku götürmez. Burada ontoloji epistemolojinin türevi haline gelmektedir ki bu aslında sezgiye aykırıdır. İlk bakışta tersi daha doğru gözükebilir. Yani epistemolojimizi ontolojimize göre kurmamız gerektiği apaçık gelebilir. Fakat hangi ontolojiyi benimseyeceğimize nasıl karar vereceğiz? Bu en merkezi sorudur: *a priori* mi yoksa *a posteriori* mi? Ontolojik natüralizm bu soruya ilk cevabı vermektedir.

Önemli olan şey bir çırpıda neyin doğaüstü olduğuna *a priori* şekilde karar vermemektir. Natüralizm, en azından ontolojik natüralizm, doğaüstü şeylerin varlığını reddetmek (Batak, 2017, s. 9) olarak tanımlansa da neyin doğaüstü olduğuna nasıl karar vereceğimiz hakkında genelde somut hiçbir şey söylemez. Bazen fiziksel olmayan hiçbir şey yoktur denilerek sorun çözülmeye çalışılır. Bazense fizik biliminin kabul etmediği şeyler doğaüstü

olmakla suçlanır. Kimi zaman temel fizik kanunları ile çelişkiye girmemek ölçüt olarak sunulur. Bunların hepsi de birbirinden belirsiz (ve hatta belirsiz ile anlamsız arasında salınan) ölçütlerdir. Kelimenin her değil ama birçok anlamında metafiziğin can düşmanı olan Viyana Çevresinin üyelerinden biri olan Frank açısından ise ontolojik anlamda *a priori* bir ölçüt yoktur. Önemli olan şey, varlığı iddia edilen şeylerin temel kanunlardan türetilmeyeceği iddiasında bulunmamak ve kural olarak bile olsa asla test edilemeyeceğini iddia etmemektir. Fizikalizm-materyalizm gibi yaygın kabul görmüş felsefi doktrinler bile böylelikle anlamsızlaşır. (Ama bu düalizmi veya mentalizmi tartışmada haklı çıkarmaz; çünkü kaybeden materyalizm değil ikiliğin kendisidir.) Yani “her şey maddidir, ruh diye bir şey yoktur” şeklindeki önerme test edilemez bir forma sokulduğunda metafiziksel bir hipotez olarak görülür:

“Ne tür bir hipotezdir bu? Metafiziksel bir hipotez olduğu söylenebilir. Bilimsel olmaması, esasen deneyimle denetlenemiyor olduğu gerçeğine dayanır, yani hayali [*fantastic*] olmasına dayanmaz; çünkü bilimsel hipotezler hayali de olabilirler. (Frank, 2017, s. 70).”

Burada Frank fantastik fikirleri bile bilimsel fikir adayı olarak değerlendiriyor. Tersinden bakarsak ruh diye bir şeyin olmadığı fikri metafiziksel olabilir:

“Bütün şeylerin maddesel olduğu ve ruh diye bir şeyin olmadığı söylenebilir. Bu önerme sınanamayacağı bir şekilde ifade edilirse, metafiziksel bir önermedir. (agy)”

Görüldüğü üzere Frank burada materyalist doktrini de metafizik alanına düşme tehlikesini taşıyan bir görüş olarak değerlendiriyor. Ruh diye bir şeyin olmadığı iddiası ancak deneyimle denetlenebilirse formda geliştirilirse bilimsel karakter taşıyor. Bu iddianın kendinden menkul bir bilimselliği bulunmamaktadır. Devamında şöyle diyor:

“Eğer dünyaya dair tüm olguların madde kanunlarından, mesela elektrodinamik kanunlarından, dinamik yasalarından vs. çıkarılabileceği anlamına geliyorsa bilimsel bir hipotezdir. Hayali bir önerme olup metafiziksel bir önerme olmayabilir. (agy)”

Esas olan şey temel bilimsel kanunlar ile dile getirilen iddialar arasındaki bağın doğasıdır. Frank deneyimle denetlenebilir olma ilkesine temel bilimsel

kanunlardan çıkarılabilir olma şartını da ekliyor. Bu iki şarta birden uymadan maddeci tez bile anlamsızdır:

“Maddeci tezin de başka anlamları olabilir. Dünyadaki her şeyin madde olduğu ama mekanik yasalarından vs. hiçbir şey türetilmediğini söyleyebiliriz. Bu önerme, kural olarak, denetlenemez ve dolayısıyla metafiziksel bir önerme olduğunu söylememiz gerekir. (Orijinali için bkz. Frank, 1974, s. 37, 2017, s. 70)”³

Yanlış anlaşılmasın. Test edilebilirlik derken ders kitaplarında anlatılan hayali bir aşırı katı doğrulanabilirlik veya test edilebilirlik ölçütlerinden bahsetmiyorum. Aşağıda yirminci yüzyıl doğalcılığının en önde gelen figürlerinden ve hatta sıklıkla doğalcı epistemolojinin kurucusu olarak gösterilen Willard Van Orman Quine üzerine olan kısımda test edilme denilen şeyin sanıldığından çok daha geniş alınması gerektiğini göstereceğim. Örnek olsun, test edilebilir olmak laboratuvar ortamında katı kontroller sağlanarak incelenmek gibi dar bir alanda gerçekleşmez.⁴ Ama şimdilik bir ilk ifade olarak bilimsel olabilmek için sözcüğün *geniş* anlamıyla *empirik* sınava tabi tutulabilir olmayı talep edebiliriz. İşte böylelikle natüralizmin şampiyonu Quine ve metafizik karşıtlığının şampiyonlarından Frank tarafından dile getirilen olasılıklara dayanarak aşağıda metafiziksel önermelerle dolup taşan folklorik parapsikoloji ile bilimsel hipotezler halinde işleyen akademik parapsikolojiyi birbirinin karşısına koyuyorum.

1. Folklorik Parapsikolojiye Karşı Akademik Parapsikoloji

“Ve esasen hala normatiftir; bizi telepatıcılara ve kâhinlere karşı uyarır.” (Quine’dan aktaran Özer & Şahin, 2015, s. 30)

-
- 3 **YENİ NOT:** Gerçekten inanılmaz ama Viyanacı Frank’ın söyledikleri bugün “özellik/özgülük” düalizmi, F-tipi natüralizm, indirgemeci olmayan materyalizm, belirimcilik veya zayıf supervenience denilen son model felsefi kuramları toptan metafizik olarak değerlendirmemiz gerektiğini akla düşürüyor. Daha önce de birçok fırsatta dediğim gibi günümüzün zihin felsefecileri genetik olarak mantıkçı pozitivistlerin torunudur ama onları sırtından hançerlemiştir. Mantıkçı pozitivistler neye karşı çıkmışsa tamamı torunlarında vücut bulmuştur. Tarihin ironisi dedikleri bu olsa gerek.
 - 4 Katı kontrol dereceli bir meseledir. Kontroller birçok alanda on yıllar veya asırlar boyunca katılaştırılırken inceleme nesneleri genişledikçe kontrollü deney daha faklı sıklık standartlarına evrilebilir. Örneğin temel fizik ile deneysel psikolojinin deneylerinde aradığı katı koşullar zamanlar birbirinden önemli ölçüde ayrışabileceği gibi bazı dönemler birbirine doğru yaklaşabilir de. Tabii bu bahsettiğimiz disiplinlerdeki alt alanların doğasına da bağlıdır. Alt alanlar birbirinden büyük farklılık arz eder.

Bugünlerde ülkemizde doğaüstücülük sorununa karşı büyük bir ilgi var.⁵ Bilimin toplumsal hayattaki rolü genişlerken, doğal olmayan gerçeklere erişimin yolu olarak bizden gizlenmiş bilgileri sunmayı vaat eden her türden iddia milyonlarca insanı kendisine çekiyor.⁶ Çağdaş natüralist epistemolojinin öncülerinden Quine'in (2001, s. 12–14) topluca bilim düşmanı ve akıl karşıtı olarak nitelediği mistik öğretiler binlerce yıldır mevcut olduğu için kendisini gelişen bilime uygun bir surette sunmaya önem veriyor. Diğer türlü destekçi toplamak çok zor olurdu. Kadim zamanlardan günümüze süregelen büyücülük, falcılık, gaipten haber verme, sayısız çeşitlilikte batıl inançlar, ouja tablosu, nümeroloji, akrofonoloji, orgon kabinleri, sihirli çubuklar, biyoritimler, engramlar, uçuşan enerji küreleri, evrende dolanan hayat enerjisi, iyileştiren kristaller, yükselen ustalar, üçüncü gözümüz üzerindeki çeşitli filtreler, okültizm, astroloji, duyu ötesi algı, altıncı his, telepati, telekinezi, şeytan çağırma ayinleri ve medyumluk yetmezmiş gibi şimdi de bir dizi araştırma merkezi ve hakemli dergileriyle gelen *akademik* parapsikoloji ve *deneysel* ruhçuluk üzerine kitaplar çok satıyor. Bu makalenin odak noktası beş lira verilerek bakılan tarot okumaları veya televizyonda sabah akşam karşımıza çıkan yıldız falı değildir. Hemen bir sonraki paragrafta tanıtacağım akademik parapsikolojiyi yöntemsel ve ontolojik natüralizm ilişkisini aydınlatmak amacıyla inceleyeceğim.

Londra'da 1882 yılında kurulan ve ilk başkanları arasında pragmacı akımın öncülerinden felsefeci-psikolog William James, sezgici filozof Henri Bergson, çeşitli bilim insanları ve bir de İngiltere Başbakanı'nın bulunduğu *Psişik Araştırmalar Derneği* (SPR) bilimsel parapsikoloji geleneğini başlattı. (Bu dernekten bağımsız olarak bu türden araştırmaları bizatihi icra edenler

-
- 5 Bu ülkenin okumuşları arasında bir konunun belirli bir anda ilgi görme bakımından yükselişte olduğunun en güzel göstergelerinden bir tanesi o konunun CNN Türk kanalındaki *Gündem Özel* isimli programda ele alınmasıdır. Kasım ayında, “Aklın Ötesinde Ne Var” başlığıyla bu konu orada işlenmiştir. Katılımcılar arasında bir nöroloji doçenti (Sultan Tarlacı), bir sinirbilim profesörü (Sinan Canan), bir ilahiyat profesörü (Mustafa Öztürk), istatistik mezunu bir astroloji uzmanı (Ata Nirun) ve mühendislik kökenli bir “bilim ve bilimkurgu yazarı” (Tevfik Uyar) vardı. Program genel olarak felsefeciler ve özel olarak bilim felsefecileri açısından oldukça ilginç tespitler içeriyordu (Bayramoğlu, 2017). İzlemek isteyenler şu linki kullanabilir: <https://www.cnnturk.com/tv-cnn-turk/programlar/gundem-ozel/aklin-otesinde-ne-var-gundem-ozelde-yanit-buldu>
 - 6 Bu makalede eleştirel bir analize tabi tutacağım şeyler dini gözükebilir ve eleştiri getirdiğim zaman dinsel öğretilere karşı argüman geliştiriyor gibi gözükebilirim ama durum kesinlikle bu değildir. Spiritüalizmin birçok biçimi Müslüman, Hristiyan ve Musevi din adamları tarafından şiddetle kınanmış ve akademik ilahiyatçılar tarafından reddedilmiştir. Akademik parapsikolojinin araştırma konusu işte bu tür şeylerdir. Dolayısıyla, makalemin konusu dini olgular değil ama dini karakter taşıyan taşımanın genel olarak duyu-dışı algılar ve normal-ötesi olaylardır.

arasında İngiliz Kraliyet Cemiyeti başkanı bile vardı.) Ama ben bu derneği, bu makalemde örnek olarak kullanmak istemiyorum. ABD'nin Kuzey Carolina eyaletinin Durham şehrindeki Rhine Research Center (RRC) ve bu merkez tarafından yayınlanan *Journal of Parapsychology* (JP) adlı bilimsel dergi akademik parapsikolojiye daha iyi bir örnek olarak verilebilir.⁷ Bu dergi Scopus veri tabanında taranmaktadır. Konu hakkında yeterli arka plan bilgisi olmayan okur bahsini ettiğim merkez ve derginin Anadolu'nun her bir köşesinde bolca bulabileceğimiz dergâh, türbe, şeyh evi gibi yerlere veya derginin yönetici ve yazarlarının falcı-medyum gibi insanlara benzediğini varsayarsa çok yanılır. Bahsini ettiğim dergi 1937 senesinde Duke Üniversitesi bilim insanları tarafından kurulmuştur. (Duke üniversitesi gezegendeki en iyi 20 üniversiteden biridir; klinik ve sağlık alanlarında ilk onu zorlamakta ve felsefede en iyi ellidedir.)⁸ **YENİ NOT:** Hakemlerin söylediğine

-
- 7 Başka akademik parapsikoloji dergileri ve hatta bu insanlara ait çevrimiçi akademik bir ansiklopedi bile mevcuttur: *Journal of the Society for Psychical Research* (K: 1884), *Paranormal Review*, *Psi Encyclopedia* (K: 2014). Bu ikinci sırada söylediğim derginin (PR) son sayısında hayalet avlama konusu işlenmiştir. Derginin son sayısının ilk yazısı ise Psişik Araştırma Derneğinin halen bir ihtiyaç olup olmadığı üzerinedir. Çok ilginçtir ki bulabildiğim üç dergiden ikisinin de en son sayısı yaptıkları işin ölmekte olup olmadığını ve kendi varlıklarının meşruluğunu tartışıyordu.

Bu akademik parapsikoloji dernekleri, dergileri ve bunların tarihleriyle ilgili bilgileri tümüyle bunların kendi internet sitelerinden derledim. Özellikle *SPR*, üyelerinin tek vücut bir görüşe sahip olmadığını vurgular. Yani derneğin üyeleri veya derneğin kendisi paranormal deneyimlerin doğası veya gerçekliğini iddia etmeksizin bunlar üzerine araştırma yürütür. Son olarak İngiltere'deki derneğin her yıl Eylül ayı başında tüm dünyadan paranormal deneyim üzerine çalışan araştırmacıları topladığı bir konferansı Britanya üniversitelerinden birisinde gerçekleştirdiğini bilgilerinize sunmak isterim.

YENİ NOT: Bu cümlemden AH1 belirli bir tek İngiliz üniversitesinden bahsettiğim sonucunu çıkarmış ve o üniversitenin adını vermediğim için beni suçlamış. Cümlemin gelişinden bahsedilenin her yıl Britanya üniversitelerinden herhangi birisinde toplantının düzenlendiğinin belli olduğunu varsayıyorum. AH1 önemli olanın bir üniversitede toplanmak olmadığını nezaketle bildirmiş. Çünkü üniversiteler salonlarını herkese kiralarlarmış. Evet, öyle. Ama zaten toplantının düzenlendiği yer değil ama katılımcıların kimliyi di vurgulamak istediğim.

- 8 **YENİ NOT:** Bu yazının bahsi geçen dergiye teslim edilen versiyonunda parantez içindeki ifadede Duke Üniversitesi Felsefe Bölümü dünyanın en iyi elli bölümünden biridir demiştim. AH1 üniversitenin felsefedeki başarısından psikolojiye dair sonuç çıkarmamı çok yadırgamış. Buradan belirtmiş olayım, Duke genel sıralamada ve konuya ilişkin bazı alanlarda felsefede olduğundan çok daha yukarıda yer almaktadır, bkz. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/duke-university>

Son olarak Duke Psikoloji bölümü Amerika'nın en iyi 20 psikoloji bölümünden birdir: <https://www.usnews.com/best-graduate-schools/top-humanities-schools/psychology-rankings>

göre bahsi geçen merkez sonradan Duke Üniversitesi tarafından kapatılmış. Bundan ötürü, sizleri bu konuda eksik bilgi vererek yanlış yönlendirmem istenmiş. Peki, ama aynı şekilde üniversiteler siyasilerden, lobilerden ve ayrıca toplumun genelinden gelen baskılar sonucu da bu tür kararlar alabilir. Buradan bir sonuç çıkarmak zor.

İngiliz kökenli Amerikalı psikolog William McDougall kurucu editör olarak gösterilmiştir. McDougall hakkında vereceğim birkaç bilgi, akademik parapsikolojinin doğuşunun bilim felsefesi açısından ne kadar enteresan şeylerle dolu olduğunu göstermeye yetecektir. McDougall genel psikoloji ve ayrıca sosyal psikolojiye deneysel, fizyolojik ve evrimsel yaklaşımı yerleştirenlerden birisidir. Aynı zamanda Oxford Üniversitesi Zihinsel Felsefe bölümünde çalışmış ve Pasifik okyanusunda antropoloji keşif gezilerine katılmış. Bunun dışında Almanya ve Amerika'daki üniversitelerde çalışmış. Yani Oxford, Cambridge, Harvard ve Duke üniversiteleri ile doğrudan bağlantılı deneysel bir bilim insanıdır kendisi. Ama aynı zamanda *Britannica* ansiklopedisinin çevrimiçi sürümüne göre McDougall insan davranışının mekanistik yorumuna karşı çıkmıştır ("William McDougall", 2018). Belli ki bizim şimdi bilim ve sözde bilim, akıl ile irrasyonalizm, sekülerizm ve gizemcilik arasında diye yorumladığımız tartışma bundan bir asır önce dünyanın önde gelen psikoloji bölümlerinde McDougall çizgisindekilerle davranışçı psikologlar arasında cereyan etmiş. Çağdaş analitik zihin felsefesinde aynı tartışma indirgemeci olmayanlarla indirgemeciler arasında sürüyor. Temel insan eyleminin amaç aramak olduğunu söyleyen McDougall bugün bizim "yönelimsellik zihnin alametifarikasıdır ve indirgenemez bir gerçekliğe sahiptir" diyen analitik zihin metafizikçilerimizi öncelemektedir.⁹

Araştırma merkezinin ve derginin internet sayfasında söylendiğine göre bunlar paranormal olgular üzerine katı bilimsel kurallara bağlı deneysel araştırmaları yaymak istiyorlar. Derginin en son yayınlanmış 81 (1) sayısının editöryal yazısının başlığı şöyledir: "Parapsikoloji Yok mu Oluyor?" Yazı Etzel

9 Bu noktada on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı (kıta) Avrupa felsefesi tarihini bilen okur benim ciddi bir kafa karışıklığına düştüğümü düşünebilir. Çünkü doğal bir refleks olarak bana şunu diyecektir: "Sen çağdaş analitik felsefeciden değil düpedüz fenomenolojiden bahsediyorsun." Brentano veya Husserl tarafından kuvvetle savunulmuş savları cahillikle analitik zihin felsefecilerinin temel ilkeleri sandığımı söyleyecektir.

Burada akıl almaz bir durum olduğuna katılıyorum. Gerçekten de sürekli olarak genel anlamda Kıta geleneğine ve özel olarak fenomenolojiye şeytan taşlama duvarı imiş gibi davranan çağdaş analitik zihin felsefesinin önde gelen isimlerinin önemli bir kısmının, zihnin alametifarikası olarak yönelimselliği görmesi ve bu özelliği indirgenemez kabul edip buradan indirgemecilik, fizikalizm, natüralizm ve ilgili diğer doktrinlere karşı saldırıya geçmesi tarihin bir ironisi olsa gerek. Bu dediklerimi krş. (Sayan, t.y.).

Cardena tarafından kaleme alınmıştır. Kendisi İsveç'teki Lund Üniversitesi Psikoloji Bölümünde profesör olarak çalışmaktadır. Derginin sadece editörünün böyle saygın bir üniversitede çalıştığını ama derginin diğer görevlilerinin çeşitli dinlerden mistikler, şeyhler, X-Men özentileri veya peygamberlik iddiasında bulunan uçarı kişiler olduğunu düşünmeyiniz. Derginin yayın kurulu üyeleri arasında şu bölümlerden bilim insanları vardır: Harvard Psikoloji, Stanford Antropoloji, Kaliforniya Üniversitesi (Irvine) İstatistik, Edinburgh Parapsikoloji, Londra Üniversitesi Psikoloji, Rice Üniversitesi Felsefe ve Dini Düşünce, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi Biyo-davranışsal Sağlık, Massachusetts Üniversitesi (Dartmouth), York Üniversitesi (UK) Sosyoloji, Virginia (Health Systems) Üniversitesi Psikiyatri ve Nöro-davranış, Brezilya'daki São Paulo Üniversitesi Psikoloji. Bu sıraladıklarım dışında kalanlar yine Amerika, İngiltere, Almanya, İtalya, Fransa, Avusturalya ve Hindistan'daki tanınmış üniversitelerin hocalarıdır. Bu bilim insanları Psikoloji, istatistik, felsefe, davranış bilimleri dışında ayrıca kuramsal fizik, bilişsel ve biyolojik psikoloji, berimsel fizik, Hindu Çalışmaları bölümlerindendir. Bir tane yayın kurulu üyesi ise Hindistan'daki GITAM adlı üniversitenin rektörüdür. Rhine grubunun ana sloganı bilim ve tinsellik arasında bir köprü kurmaktır. "Parapsikoloji bilimi" diye bir ifade kullanırlar. Az önce bahsini ettiğim editör tarafından kaleme alınan bol imzalı ve birazdan detaylıca eleştirel analize tabi tutacağım bir yazı *Frontiers in Human Neuroscience* gibi saygın bir dergide 2014 senesinde yayınlanma imkânı bulmuştur. Yazının başlığı şöyle: "Bilincin tüm boyutlarının açık ve bilgiye-olguya dayanan [*informed*] şekilde araştırılması için bir çağrı" (Cardena, 2014). Bu makalenin sonunda 100 kadar bilimcinin imzası bulunuyor. Okur haklı olarak bu imzaların çoğunun Doğu mistisizmi denilen şeyin çok yaygın olduğu Butan, Nepal, Vietnam, Hindistan, Çin, Japonya ve Güney Kore gibi Doğu Asya ülkelerinden veya yerli düşüncüsü ile geleneksel tıbbın büyük saygı gördüğü Afrika kıtasındaki üniversitelerden geldiğini, en azından bu imzacıların kökeni oralarda olan bilim insanları olduklarını düşünebilir. Durum tam aksidir. Çok şaşırtıcı şekilde bu isimlerin kayda değer bir kısmı Stanford, Harvard, Cambridge, Princeton, Cornell, Johns Hopkins, Duke, Edinburgh, Londra, UC Berkeley, Manchester, Lund, North Caroline–Chapel Hill, Nottingham, Penn State, Rice ve Washington (in St. Louis) üniversiteleri gibi gezegenin en elit üniversitelerinin sinirbilim, biyoloji, psikoloji, fizik, astronomi ve antropoloji gibi bölümlerinde öğretim üyesi olarak çalışıyor. Bildiriyi kaleme alan Cardena, daha ilk cümlede, "Bilimin, tüm kanıtların açık ve bilgiye-olguya dayalı şekilde tartışıldığı ve bilimsel bilginin provizyonel ve revizyona açık olduğunun kabul edildiği zamanlarda geliştiğini hatırlatır" (2014, s. 1).

Yazar, bu tutumun, yalnızca mevcut inanç kümesine ve otorite figürlerinin öne sürdüklerine dayanarak sonuçlara varmak ile tam bir zıtlık teşkil ettiğini belirterek devam eder.

Cardena 1882 senesinde Londra’da kurulan ve hakkında bazı bilgileri yukarıda vermiş bulunduğum Psikik Araştırmalar Derneği’nin amaçlarını aktardığı yerde şöyle der: “[G]eniş bir kuşku götüren olgular yığını, önyargı, peşin hüküm ve tarafgirlik olmadan ve bilimin o kadar çok problemi çözebilmesini mümkün kılan aynı sağın ve duygulardan azade araştırma ruhuyla incelemek.” Bu tartışmalı, şüpheli olgulara örnek olarak sayılanlardan bazıları günümüz okuru açısından şaşkınlıkla karşılanacaktır: psikolojik disosyasyon, hipnoz ve bilinç-öncesi biliş. Ben olsam bu üçüne rüyaları da eklerdim. Aynen Cardena’nın belirttiği gibi bahsi geçen olgular bugün hiç de paranormal tecrübe kapsamında değerlendirilmiyor. Bu üçü ana akım bilimle çoktan bütünleştiler. Peki, neden halen akademik parapsikoloji, akademik dünyada büyük bir şüpheyle karşılanıyor? Aslında bunun birçok cevabı olsa da yazarın bize henüz ana akım bilimle bütünleşmemiş olgular olarak sıraladıklarını buraya aktarmak resmi daha anlaşılır hale getirecektir: telepati veya uzak görü gibi gözüken olgular. İşte bu son ikisi ve benzerleri, diyor Cardena, bazı bilimciler tarafından *a priori* şekilde sözde veya gayrı-meşru bilim olarak reddediliyor.

Ardından Cardena tüm eleştirilere karşın altı adet olgunun parapsikolojinin akademik bir çalışma alanı olarak kabul edilmesi gerektiğini desteklediğini savunur. Bu altı madde okunduğunda gerçekten etkileyici olmaktadır. Fazlaca yer tutacak olmasına rağmen, ben şimdi bunları tek tek özetleyeceğim ve ardından bunlardan çıkardığım toplu sonucu tartışacağım:

- (i) Akademik parapsikoloji sanılanın aksine (en az 20 tane) Nobel ödüllüler dahil birçok önde gelen bilim insanlarınca desteklenmiş ve hatta icra edilmiştir. Doğa bilimciler de dahil sayısız bilimci paranormal tecrübelerin mümkün olduğunu açıktan kabul etmiştir. En az kabul edenler psikoloji bölümündekilerdir.
- (ii) Bazı editör ve hakemlerin olumsuz tutumuna rağmen, psi (paranormal olgular) üzerine yayınlar psikolojiden sinirbilime, oradan fiziğe kadar birçok alandaki akademik dergilerde yer bulmaya devam etmektedir.
- (iii) Bazı yakın zamanlı meta-analizlerin gösterdiği gibi katılaşan kontroller bu tür olguları tasfiye etmeyi hala başaramamıştır.

- (iv) Bu meta-analiz çalışmaları, psi olgularını destekleyen verilerin tesadüfi olmak veya meta-analizlerdeki yanlılık problemi ile makul şekilde açıklanamayacağını göstermiştir. Aksine akademik parapsikoloji dergileri “boş” veya “destekleyici olmayan” sonuçların muhafaza edilmesi için deneylerin baştan merkezi olarak kaydedilmesini sağlamıştır.
- (v) Çoğu meta-analizlerde rapor edilen etki değerlerinin görece küçük olması ve psi olgularının talep edildiğinde ortaya çıkmaması sadece parapsikoloji çalışmalarının değil ama karmaşık insan davranışı ve performansına odaklanan psikoloji ve tıp gibi diğer disiplinlerin de genel problemidir.
- (vi) Psi olgularının nihai açıklaması daha fazla kuramsal ve araştırma ile ilgili gelişmeye ihtiyaç duysa da, bu olgular, aksi kanıtlanmadıkça, bilinen doğa yasalarını ihlal etmez. Bu sonuncusu özellikle de modern fiziğin, klasik fizikteki zaman ve mekân alanını aşması ve onun geleneksel kısıtlarına tabi olmaması ile biyolojik sistemlerdeki kuantum etkileri hakkındaki biriken kanıtlar göz önünde bulundurulursa daha çok geçerli olmaktadır.

Bu altı gerekçe, gerçekten de son derece makul oldukları *izlenimini* bırakmaktadır.¹⁰ Ama dahası da var. Akademik parapsikolojiye ve benzerlerine yöneltilen en genel ve belki de en güçlü itiraz şöyledir: Sıra dışı iddialar, sıra dışı kanıtlar gerektirir. Aslında bu durum parapsikoloji ile ilgili değildir. Tüm akademik disiplinler için geçerli bir kılavuz ilkedir. Felsefe için de en az bilimde olduğu kadar yaygın bir varsayımdır. Örneğin Descartes için “temelci epistemolojiyi savundu” deyip geçebilirsiniz, ama onun “kesinlik anlayışının psikolojik bir karaktere sahip olduğunu” varsayamazsınız. Bunun yerine çok sayıda kanıt ve göz alıcı bir argüman ile ortaya çıkmanız elzemdir. Yoksa söylediğiniz şey doğrudan reddedilecektir. Fakat Cardena’nın belirttiği gibi doğruluğu sonradan kanıtlanan birçok şeyin ilk kanıtları ortaya çıktığında o zamanki bilimciler bu kanıtları görmezden gelmiştir. Buna örnek olarak meteoritlerin varlığı, yetişkinlerde sinir hücresi oluşumu ve hastalıkları mik-

10 YENİ NOT: Dergi makalesi taslağı olarak gönderildiğinde bu cümledeki vurgulu kelime vurgusuzdu. AH1, bahsi geçen akademik manifestoda sıralanan altı kanıtın özetlenerek geçilmesini sağlam olmayan felsefe olarak yorumlamış. Sıfatı koyan kendisi değil tabii; ama içerik bunu ima ediyor. Bu gerçekten tuhaf. Bu altı kanıt tipini topluca ve ayrıca diğer sunduğum bilgilerle birlikte değerlendirip bir sonuca varmayı okura bırakıyor. Bunlar açık uçlu sorulardır.

roplarla açıklayan kuramdır. Bu örnekler son derece güçlüdür. Gerçi tarihsel bakınca belirli bir zamanda bilimcilerin çoğunluğunun neyi sıra dışı iddia olarak gördüklerini geriye bakışla tespit etmek çok zor değildir. Ama neyin bahsi geçen sıra dışı iddianın sıra dışılık seviyesine karşılık gelecek derecede sıra dışı kanıt niteliğine sahip olduğunu belirlemek kolay olmaktan çok uzaktır. Nihayetinde geriye bakışla çığır açıcı kuramların veya varlık iddialarının o zamanki bilim insanları topluluğu tarafından kesin olarak kabul edilmesine yol açan etmenlerin tam bir listesini vermek pratikte imkânsız denilebilecek kadar çetin bir uğraştır. Yeni bir paradigmanın ancak eski bilimcilerin ölmesiyle kabul edilebilir hale geleceğini söyleyen özdeyiş her ne kadar gayet akla yatkın olsa da yeni bilimcilerin neden eski bilimcilerden farklı olarak yeni paradigmaya daha kolay giriş yapabileceğini açıklamak son derece zordur. Sonuçta akademik parapsikolojinin durumu biraz daha farklıdır. Bu insanlar orijinal savunuculardır. Yani erken dönemde anomalileri yeni bir paradigma ile açıklamaya çalışanlardır. Belki çok ileride psi olguları yaygın kabul gördüğünde, hatta Newton ve Einstein bu alandaki gelişmelerden sonra bilim kitaplarında birer dipnota dönüştüklerinde geriye dönük “eskiler içine doğdukları veya kendi yarattıkları paradigmaya bağlı kalma yönünde psikolojik, sosyolojik bir baskıya maruz kalmışlardı” diyebiliriz. (Aslında Kuhn bunu çok daha karmaşık şekilde açıklamıştır.) Ama şu an için her tür anomali keşfi karşısında “her keşif, karşımıza yeni bir gizem çıkaracaktır” ruh haline bürünemeyiz. Hele de “bir tek rüya doğru çıksın” önemlidir diyemeyiz. Yine de metnin sonundaki hatırlatmaya katılmamak mümkün değil. İmza sahibi yüz kişinin son olarak not düştükleri şey şudur: “Empirik gözlemleri, yalnızca önyargılar veya bir takım kuramsal varsayımlar temelinde *a priori* şekilde reddetmek, bilimsel sürecin kanıtları, kanıtların kendi değerleri temelinde değerlendirilmesi yeteneğine karşı güvensizliği güçlendirir” (Cardeña, 2014, s. 2). En son cümlede yazar, imzacıların psi olgularının halihazırda doğrulanma derecesine ikna olma düzeyleri bağlamında farklılaştıklarını belirtir.

Aynı sayfada ifade ettikleri, ortaklaştıkları şey ise bilimin nasıl icra edilmesi gerektiğine dair inançlarıdır: “gayrı-dogmatik, açık, eleştirel ama tüm kanıtların eksiksiz, dikkatli bir incelenmesi ve ayrıca hem zaten sahip olduğumuz varsayımlar hem de bunlara meydan okuyan karşı varsayımlara karşı bir şüphecilik.” Nihayetinde bilim kendisine iman edilecek değil ama kendisinden şüphe edilecek bir bilgi sistemi olması ile dogmatik inanç sistemlerinden daha saygın bir konuma erişmiştir. Ezoterizmin son derece şüpheli savunucuları olduğu ve akademik parapsikolojinin iddiaları ile her türden ezoterizm arasındaki kuvvetli paralellikler şüpheli tarafın daha ağır basmasına yol açıyor olsa gerek.

Akademik olsun folklorik olsun parapsikoloji söz konusu olduğunda, ezoterizmin çeşitli türlerine kendini yakın hissedenlerle bilimsel şüpheciler sıklıkla karşı karşıyadır. Genel olarak felsefe başından beri ve bilim felsefesi ise en azından bir asırdır bu problemi çeşitli bağlamlarda ele aldı. İşin yöntemsel-epistemolojik boyutunda bilim ile sözde bilimi ayırt edecek ölçütler tartışması dururken diğer boyutunda ontoloji yer alır. Yöntemsel doğalcılar açısından, ontoloji ve epistemoloji birbirinden koparılamaz olduğundan bilim felsefesi sahasında tartışma devam ederken tartışma sıklıkla kendiliğinden ontolojik alana kayar. Yani neyin var olduğu ve iddia edilen şeylerden hangilerinin gerçekte var olmadığı üzerine yürütülen tartışmaların sahasına ontoloji dersek doğaüstücülük ve karşıtları ontolojik sahada çatışıyor gibi gözükmemektedir. Sadece doğal şeylerin var olduğunu ve doğal olmayanların gerçekte var olmadığını iddia etmek natüralizm olarak görülüyor (krş. Batak, 2017, s. 9). Elf, cin, peri, ruh, enerji küreleri, Yeti ve Yeren, yükselen ustalar gibi doğaüstü varlıkları kabul etmek ontolojik anlamda doğaüstücülük olarak isimlendirilir. Biz felsefeciler açısından bu sorun “natüralizm” tartışması olarak adlandırılmaktadır.

Quine felsefi adların “zorunlu bir kötülük” olduğunu söyler (2004b, s. 275). Onları kullanmak yönünde pratik bir zorunluluğumuz vardır. Ama bu isimler sıklıkla yanlış yönlendirmelerde bulunur. O kadar ki bir süre sonra görüşün sahipleri açısından sadakat nesnesi haline gelen bu etiketler, karşıtları açısından şeytan taşlama duvarına dönüşmektedir. Oluşan öfke, makul bir analizin önünü tıkamaktadır. Buna bir de şunu ekleyelim. Görüşler daha çok taraftar kazandıkça bu görüşlerin iç tutarlılığı azalmaktadır (Papineau, 2015). Bugün “natüralizm” neredeyse “demokrasi” sözcüğünün kazandığı kadar birbiriyle çelişen veya alakasız kullanımlara sahip olmuştur. Sosyalist demokrasi, halk demokrasisi, liberal demokrasi, sosyal demokrasi, işçi demokrasisi ve muhafazakâr demokrasi gibi “demokrasi” genel adı altında toplanan ama birbirine hiç benzemeyen rejimler ne kadar aynı genel etiketi hak ediyorsa “natüralizm” ifadesi de natüralizm kümesinde toplanmaya çalışılan felsefi yaklaşımların hepsini birden kapsamayı ancak o kadar hak etmektedir. Ne demek istediğimi gösterebilmek için hemen aşağıda natüralizmin şampiyonlarından olduğu evrensel kabul gören Quine’ın doğaüstücülük karşısında takındığı tutumu tartışıyorum.

2. Quine ve Doğaüstücülük

“[B]ilişsel yetimizin nüfuz edemediği bilgi’ tek kelimeyle tutarsızdır.”
(Quine & Ullian, 2001, s. 12)

Doğrudan karmaşık epistemoloji ve bilim felsefesi tartışmalarına girmeden önce diğer söyleyeceklerimin ülkemizde zaten nadir destekçi bulabilen Quine'in görüşlerinin yanlış anlaşılmasına yol açmaması için kendisinin modern çağ ezoterizmi hakkındaki son derece olumsuz tavrını gözler önüne sermeliyim.¹¹ Yukarıda Quine'in yeni dönem falları, büyü, batıl inançlar ve nümeroloji gibi şeyleri topluca akıl-karşıtı doktrinler olarak değerlendirdiğini geçerken not etmiştim. Bu sefer meseleyi derinlemesine inceleyeceğim: "Fakat aydınlığa karşı karanlığın durduğu gibi, bilim ve aklın da düşmanları vardır. Bâtıl inançlar ve büyüye inanma, insanın kendisi kadar eskidir; olguların katılığını ve onları kontrol etmedeki sınırlarımızı kabul etmek oldukça güçtür" (2001, s. 12). Evet, olguları kontrol etmek konusunda çok ciddi sınırlarımız var ve doğa hayal edemeyeceğimiz kadar karmaşık. Eter var olmadığı halde çok uzun süre evrenin her bir yanını istila etmiş gibi düşünülmüştü. Diğer yanda bildiğimiz evrenin her yanını işgal etmiş olan yerçekimi ise binlerce yıl boyunca varlığından habersiz olduğumuz bir şeydi. Aynı şeyi kalorik ve filojistona karşı elektro-manyetizma ve oksijen için de söyleyebiliriz. Evrene dair gerçeklerin en derinlerine nüfuz etmek başa çıkılamayacak kadar zor olabilir. Genelde bilimi, sağlam (*sound*) bilgimizin en tartışmasız (*surest*) örneği olarak görmeye meyilliyiz. Ama aynı zamanda bilim kurumsal bir iştir ve çok büyük fonlarla işler. Bilimsel kurumlar ve bilimsel kararlar siyasi, sosyal ve dini alandan tümüyle yalıtık değildir. Özellikle Amerika'da üniversitelerin mütevelli heyetleri içerisinde çok sayıda iş sahipleri bulunmaktadır. Büyük çaplı bağış sistemi mevcuttur. Diğer yandan, en büyük bilimsel araştırma kurumları devletindir ve başlarına kimin geçeceği konusunda siyasilerin belirli bir payı vardır. Siyasilere, ticaret sahiplerine ve bazen de kurumlaşmış dine karşı ciddi güven problemi yaşayanlar doğal olarak bilime de şüpheyile yaklaşabilirler. Quine'in sözleriyle: "Buna, tüm kurumlara veya kurumlaşmış fikir olarak görünen her şeye güvensizliğin yaygın olduğu bir dönemde yaşadığımız fikri de eklenirse, akıl-karşıtı tavırların ve doktrinlerin bu kadar destek görmesine hayret etmemek gerekir." (2001, s. 12). Quine bilim düşmanı ve akıl karşıtı öğretilerin neden taraftar toplayabildiğine dair sosyal nedenleri sıralamamızın ona karşı olmamıza engel olmaması gerektiği

11 Quine natüralizmin veya en azından natüralist epistemolojinin öncülerinden kabul edildiği ve natüralizmin en azından Kuzey Amerika'da çok yaygın bir felsefi bir tutum olduğu yönündeki iddialardan dolayı Quine'in çok sayıda taraftarı olduğu düşünülebilir. Fakat durum kesinlikle böyle değildir. Aslında Quine Kuzey Amerika'da bile çok az sıkı takipçi toplayabilmiştir. Aslında bu normaldir, çünkü genel olarak natüralizm değil ama sadece ontolojik natüralizm yaygın destekçiye sahiptir. Quine ise son derece kuvvetli bir empirizme dayalı yöntemsel natüralizmin bayraktarlığını yapmıştır.

belirtir. Hemen ardından Quine bilginin değişik formları üzerine bir tartışmaya girer:

“Yakın zamanlarda basılmış Sürekli Eğitim kataloglarından biri, “Felsefe” başlığı altında bir ders tarifi sunmaktadır. Bu tarif karanlık görüşü zifiri karanlıkta şöyle betimlemekte: “Bilimin çocukları bizler kültürel kalıplarımızın temelini mantığa, bilişsel ve doğrulanabilir olana dayandırdık. Fakat günümüz araştırma ve incelemelerinde şu fikir karşı konulamaz biçimde giderek yerleşmektedir: Bizim bilişsel yetimizin nüfuz edemediği başka tür bilgiler, mantığımızın sınırlarının ötesinde farklı bilme yolları vardır ve bunlar ciddi dikkate layıktır.” Bir kere “bilişsel yetimizin nüfuz edemediği bilgi” tek kelimeyle tutarsızdır ve ifadeye biraz dikkat, bunu ortaya çıkarır. (2001, s. 12).”

Görüldüğü üzere Quine bilişsel yetimizin nüfuz edemediği bilgiler ve mantığın dışında kalan bilme yolları gibi iddiaları zifiri karanlık olarak nitelmiştir. Buradaki bilişsel yeti ifadesini silip yerine bilim, bilimsel yöntem veya bilimsel araçlar ifadesini koyarsanız karşınıza liberal natüralizm denilen şey çıkar. Çok ilginçtir ki şu anda “liberal natüralizm” adı veya “gevşek, kapsayıcı, geniş” sıfatlarıyla nitelenen buna benzer iddialar aslında—analitik felsefenin paradigmatik figürleri olarak çok büyük saygı gören—Hilary Putnam, John Dupré, John McDowell, Huw Price, Robert Brandom ve Peter Strawson gibi isimler tarafından başlatılan, özellikle son 10 senede hakkında çok sayıda derleme kitap çıkan fikir akımlarının temelidir (De Caro & Macarthur, 2008, 2010).

Bu saydıklarım, bilimsel doğalcılığın karşısına çıkarılan yeni-tip natüralist akımların öncü isimleri olarak görülüyor. Şu anda bu akım, Bilgrami (2010), De Caro ve Macarthur (age), Daniel Hutto (t.y.) gibiler tarafından yükseltilmektedir ve bazen de başka adlar altında bilinmektedir. Demek ki karşımızda birbirine paralel gözükten üç ayrı akım var: (folklorik) ezoterizm, (bilimsel) akademik parapsikoloji ve (felsefi) liberal natüralizm. Üçünün ortaklaştığı şey sanırım zihin farlarımızı yakmamız gerektiği yönündeki tavsiye, hayal gücümüzün şahlanmasına izin vermemiz şeklindeki öğüt ve pozitivistlere şiddetli bir isyan. Nihayetinde bizden saklı gerçekliğin bilgisini arzu ediyorsak daha önce hiç kimsenin ayak basmadığı entelektüel topraklara doğru sonu bilinmeyen bir yolculuğa çıkmalıyız. En azından onlar öyle düşünüyor. Stratejimiz: içgüdü, mantık, sınırsız hayal gücü ve put kırıcı bir araştırma ruhu. Yani keşifte güvenilir yollardan sapmadan çığır açıcı keşif-

ler yapamayacağımız bize hatırlatılıyor. Bunu yaparken gerçeklerden sapıp sahte bilimle yolumuzun kesişmeyeceği söyleniyor. Diğer yanda, folklorik parapsikoloji, ouja tablosu ile belirli gerçeklere ulaşabileceğimize bizi ikna etmeye çalışıyor. İkisi arasındaki paralellik, bizi ani tepkiyle otomatik reddiyelelere sevk etmemelidir. Evet, en azından ilk bakışta akademik parapsikoloji ile New Ageism türü akıl-dışı doktrinler arasındaki çarpıcı bağıntı, ilkinde dair bir öfkeyi meşru kılıyor gibi gelmekte ve ona karşı dikkatlice bir analiz yapma, aradaki farkları bulmaya çalışma zorunluluğumuzu gölgelemekte. Bakın Quine bu konuda ne diyor:

“Bir kimse ouja tablosu” ile oynayarak bir ölçüde eğlenebilir, fakat eğer bu kimse tablonun keşifte güvenilir bir yol olduğu inancına kapılırsa, o zaman hedef saptırılmıştır. Akıl-karşıtı doktrinlerin mümkün toplumsal faydalarına değinmeyeceğiz; bizim gözümüzde, ulaşılabilir gerçeklikten kaybımız daha büyüktür; tabii eğer bu gerçeklik arzulaniyorsa. (Quine & Ullian, 2001, s. 12).”

Burada Quine, “ulaşılabilir gerçekten kayıp” nitelemesini kullanmış. Bahsettiği akıl-dışı doktrinlerin doğru inançlar oluşturmamıza engel olduğunu söylüyor. Quine bu türden sahtekâr doktrinleri anlamanın kolay olduğunu belirtir:

“Akıl-karşıtı doktrinleri doğrudan belirleme oldukça kolaydır; daha zor olan, hangi doktrinlerin bilim maskaralığından ibaret olduğunu görebilmektir. Son dönem maskaralıklarının sayısında bir artış vardır; fakat en meşhurlarından, yıldız falı ve hurufat (nümeroloji), antik dönemden beri bizimle beraberdir. Fakat şimdi, orgon kabinleri ve sihirli çubuklarla dolup taşan bir dükkânı daha da zenginleştirmek için getirilen biyoritimler ve engramlar sahtekârlığa verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır. (2001, s. 12–13).”

Dikkat edilirse Quine’ın sıraladığı çoğu şey kadim zamanlardan beri var olan gizemli inançların devamı veya güncellenmiş halidir. Bunların bilimsel parapsikolojide savunulan *görece* alçakgönüllü fikirlerle bir ilişkisi varsa bile bu ilişki son derece yüzeysel ve yanıltıcıdır. Örneğin ülkemizde “ebcet” olarak bilinen nümeroloji eski metinlere sadık kalarak ismimizdeki harflere denk gelen sayılara dayalı bir tür sözde hesap ile kişilik özelliklerimizi ve ilgili diğer bilgileri çözer ve bu sayede başka türlü elde edemeyeceğimiz uyarıları keşfederiz. Ben tabii Arap, Fars kültüründe olduğu şekliyle anlat-

tım. Evrende hiçbir şeyin tesadüfı olmadığı ve sayısal bir derin düzenin varlığını iddia eden ve rakamsal hesap yoluyla bu gizemleri çözen bir formda da karşımıza çıkabilir. Kendi kişiliğimin veya yaşam olaylarımın herhangi bir gezenin etkisine veya sayılarda kodlanmış bir düzene tabi olduğuna *şu anda neredeyse hiç ihtimal vermiyorum*. Bu tür iddiaları göz ardı etmem son derece makul olur. Pek ihtimal vermemek veya göz ardı etmek onu imkânsız ilan ettiğim anlamında kesinlikle yorumlanmamalıdır. Tabii Quine açısından önemli olan bu türden folklorik inançların güvenilmezliğini fark etmekten çok onların neden çok sayıda takipçi bulabildiğini çözebilmeğdir:

“Eğer doktrinler bu kadar yanlışsa, bu nasıl oluyor? Ana nedenler oldukça açıktır. İlk olarak, bilimin büyük bir kısmı, onun pratiğine çoğumuzun ulaşamayacağı kadar karmaşık bir hâle geldi. ... Sanki onlar farklı bir dil konuşmaktadırlar. Fakat konuyla daha yakından ilgili olarak, bütün iddia edilen uzmanlığa ve şöhrete nazaran onların da cevap veremedikleri bazı temel sorular vardır; doğrudan hayati konulardan olan hastalık ve duygusal düzensizlik gibi. Bu konular üzerindeki cehalet ürkütücü olabilir. Genellikle korkudan kurtulma ümidi sunan her yola, doğruluğu incelenmeksizin derhâl başvurulur. (2001, s. 12–13).”

Bilimin şimdiye kadar cevabını veremediği çok sayıda önemli hayat olgusu olduğu aşikâr. Fakat buradan ne sonuç çıkar? Örneğin kanser gibi aşırı yakıcı bir hastalığa karşı kesin çözümler bulunamadı diye oklu kirpinin etini yiyerek kansere karşı korunmamızı salık verenleri ciddiye mi almamız gerekiyor? Bu iddianın doğru çıkmasının önünde ilkesel herhangi bir engel yoktur. Diğer yandan, onu ciddiye almamızı gerektirecek herhangi bir sebep de yoktur. Ben modern tıbbı inanırım, tonla sahtekarlık ve yalana bulanmış olmasına rağmen ve ayrıca sıklıkla yanılma bile. Kirpi eti yemek yoluyla kanserden korunacağıma inanmam, çok küçük bir ihtimalle doğru çıkma ihtimali olduğunu açıkça kabul etsem de. Kanser insanları alabildiğine korkutmaktadır, özellikle de ailesinde kanserden kaynaklı ölümleri görmüş olanlar açısından. Ortalama bir insan kanserin nedenleri, mekanizmaları, sonuçları veya tedavisi hakkında güvenilir herhangi bir bilgiye sahip değildir. Bu konudaki cehaletimiz gerçekten ürkütücü boyutlardadır. İşte o nedenle Quine’in dediği çok doğrudur. Kanser konusunda cahil bir insan kanser korkusundan kurtulmak için kansere deva olma ümidi sunan her şeye onun bilimsel geçerliliğini incelemeksizin derhal başvurur. İyi ama oklu kirpi etini tüketerek kanserden korunmaya çalışan halktan bir insanın durumundan farklı olarak, lisanüstü

eğitime sahip birçok kişi nasıl oluyor da akıl-dışı doktrinlere kendini kaptırabiliyor? Bu insanlar neye are bulmaya çalışıyor olabilir?

Bu doktrinler en azından şu anda biyolojik, bilimsel kılıkta karşımıza çıkıyor. Örneğin üçüncü gözümüz üzerindeki dördüncü filtrenin kireçlenmesi sonucunda yaşanan ruhsal körlük, kireç tedavisi ile giderilerek ruh gözümüzün daha iyi görmesi sağlanıyor. En azından, böyle söyleniyor. O kadar ki modern ezoterizm, kendini insanlara bilimsel karakterli ama onun pozitivist kısıtlarından azade bir bilgi sistemi ve güvenilir bir keşif aracı olarak sunuyor. Bir meslektaşım bana doğum haritalarının, ilahiyattan farklı olarak, kendi içinde bilgiye dayandığını ve belirli akıl yürütmelere sahip olduğunu belirtti. Böylelikle doğum haritalarına dayanarak yapılan gelecek tahminlerini akademik ilahiyattan daha güvenilir bir kaynak addetti. Besbelli meslektaşım modern ezoterizmin kendisini bilim kılığında sunmasından etkilenmiş. Ama bakın Quine buradaki yanılığı nasıl ifade ediyor:

“Bu gibi doktrinlerin çoğu, bir bakıma bilim kisvesine bürünmüşür. Kurumlaşmış bilime güvensizlik duyulsa da, ‘bilim’ hâlâ pek çok insanın en üstün kabul ettiği bir kelimedir. Dolayısıyla, biz bu teorilerin çoğunun, gerçek bilimden gelişigüzel istifade ettiğini görmekteyiz ve daha çoğunu da, acemilerin kulağına doğru gibi gelen, gerçek bilime ait terimleri kullanır bir hâlde bulmaktayız. (2001, s. 13).”

Göröldüğu üzere bilim karşıtı doktrinler bile bilimin saygınlığına yaslanarak taraftar toplamaktadır. Bilimin bu üstün saygınlığını nasıl kazandığı anlaması pek zor bir olgu değildir. Ama konumuz şimdi bu değil. Fakat şunu mutlaka söylemeliyim. Bu tür bir költürde yetişmiş birisi olarak insanların bu mistik doktrinler hakkında kendilerine yöneltilen soru ve eleştirilere cevap verirken, akıl-karşıtı bu doktrinlerin karmaşık doğasını bilmediklerini, bilmeye gerek duymadıklarını ama ilgili yükselen usta, şeyh veya diğer türlü alim kişinin bu bilgilere, özellikle de aşırı soyut sembolik dilde yazılmış eski kitaplardaki sembolleri yorumlayarak sahip olduğunu söylediğini gördüm. Yani insanlar, buradaki gizemleri derin bilginin ve saklı gerçeklerin ifadesi olarak görmeye son derece eğilimli. Fakat çok edici şekilde özellikle de temel fizik söz konusu olduğuunda da çok benzer bir tablo ile karşılaşıyoruz. Temel fizik alanında çalışan kuramcılar resmen Tibete benzeri bir dille iletişim kurmaktadırlar:¹²

12 Tibete benzetmesini yakın zamanda bir yerden okudum ama nereden okuduğumu şu anda bulamıyorum. Her durumda son derece yerinde bir benzetmedir.

“Sahte doktrinlerin çoğu, gerçekte anlaşılabilir değildir; onların içerikleri ortaya konup yakından incelendiğinde, basitçe yok olurlar. Fakat gerçek bilimin büyük bir kısmını çoğumuzun anlayamadığı göz önüne alındığında, bu anlaşılamazlık, yanlışlıkla hakikatin işareti olarak algılanabilir. Maalesef, o hürmet bile ilham edebilir. (Quine & Ullian, 2001, s. 13).”

Bırakın sıradan insanın atom-altı fizik bilimindeki neredeyse hiçbir şeyi anlamıyor olmasını, fizikçiler bile kendi özel konularına uzak kalan problemlerde öne sürülen kuramları anlamakta çok zorlanır. Birçok matematikçi, kendi alt-disiplinlerine uzak düşen matematik problemlerinin çözümünü takip edemediklerini söyler. Meslekten felsefeci olarak ben kendim dahil çevremdeki çoğu felsefecinin kendi felsefe yapma biçimlerine uzak olan felsefi ekollerinden gelen meslektaşlarının ne demek istediklerini sağlam şekilde anlayamadıklarını sürekli gözlemliyorum. Dürüst konuşmak gerekirse Deleuze çalışan meslektaşlarımın söyledikleri bana Kadim Sümerce dilinden daha yabancı gelmekte. Anlamıyoruz, bu kadar basit. Ama akademide anlaşılmaz kuramlar yaygındır, en azından birçok kuramın ilk ortaya çıktığı dönemlerde birçok bilimci için anlaşılmaz geldiğini söyleyebiliriz. Doğa bilimlerinin birçok bulgusu son derece sezgi karşıtıdır ve gündelik kavrayışımızın çok ötesinde kalır. O kadar ki, şu aralar Amerika’da bir dizi insan dünyanın aslında küresel değil ama düz olduğunu kanıtlamak için uzaya amatör roketler fırlatmak da dahil büyük işlere girişmiş durumdadır. Dünyanın düz olduğunu ispat etmeye çalışanların matematikteki sürümü şöyledir:

“Yakınlarda π ’nin (pi sayısı) bir kesir olarak ifade edilebilirliğini ‘kanıtlayan’ bir kitapçık ortalıktaydı. Onun iddiasına göre, bilimsel aristokrasinin bu sonucu gizlemeye çalışmasının birtakım amaçları vardı; fakat şimdi, az bir fiyat karşılığı, gerçek ortadaydı. Saldırıya uğrayan matematiksel bir doğru olduğunda, konuyu kesin olarak çözüme ulaştırma yolu muhtemeldir; dolayısıyla, ne mutlu ki, π için de durum böyledir. (Quine & Ullian, 2001, s. 14).”

Matematiksel veya geometrik-fiziksel doğrular söz konusu olduğunda bilim insanlarının uzun uğraşlarla oluşturduğu uzlaşmayı dışarıdan birinin bozması aşırı düşük bir ihtimaldir. Nitekim bu uzlaşmayı içeriden birinin sarsması da çok zordur ve seyrek gerçekleşir. Hele de tüm gezegendeki bütün matematikçilerin belirli gizli bir ajanda ile hareket ettikleri ve gerçekleri bizden sakladıkları pek ikna edici değildir. Sonuçta çok farklı siyasal ve sosyal, ra-

kip sistemlere sahip olan matematikçiler aynı şeyi söylediklerinde hepsini koordineli şekilde yalana sevk eden gizli bir ajanda fikri (en azından bilim insanları arasında) çok az taraftar toplayacaktır. Fakat her doktrin bu kadar kolay göz ardı edilememektedir. Sonuçta bilimin veya diyeyim ana akım bilimin kendi karşısına çıkarılan her iddiayı kesinkes çürütmesi mümkün değildir. Bilimde bu tür kesinlikler aramak ders kitabı bilim felsefesinden gelen bir kalıntıdır ve kesinlikle bundan kurtulmalıyız. Bir kuramı hangi kanıtın çürüteceği veya hangi kanıtın diğerleri karşısında ikincil konumda olması gerektiği karar verilmesi çok zor meselelerdir. Evrensel bir algoritma yoluyla, bilim insanları topluluğunun ortak kararından daha üst bir statüye sahip bir karar verme ölçütü geliştirilemez. Bu sorun aslında sadece folklorik ezoterizm ile bilim arasında aşılabilir bir sorun yaratmakla kalmaz. Aslında bu sıkıntı ana akım bilim ile azınlık statüsünde kalan bilim arasında da eşit derecede derin şekilde gözlenir. Ama bu ikinci meseleyi zaten yukarıda akademik parapsikolojinin ana akım psikolojiye karşı yapmak zorunda kaldığı savunmayı incelediğimizde tartışmıştık. Bu noktada derdimiz bilim ile folklorik ezoterizm arasındaki ilişkiye dairdir. Quine akıl-dışı bir inancın tümüyle çürütülemeyeceği gerçeğini o inancı kucaklamak yönünde bir sebep olarak algılamamız gerektiğini öne sürer:

“Fakat, pek çok doktrin için şu argüman kalkan olarak kullanılır: (Bilimsel kurumların takipçisine işaret ederek) sen bunun yanlışlığını kanıtlayamazsın! Doğruyu söylemek gerekirse, inanılabilirliğin sınırında veya ötesinde bulunan bu teorilerin çoğunun yanlış oldukları kesin olarak gösterilemez. Gerçekten de bu teorilerin pek çoğu, onları hangi kanıtın çürüttüğünü bilmeyi zorlaştıracak kadar sisli terimlerle ifade edilmiştir. ... O kimse bu inancın tamamen yıkılamayacağı olgusunu, inancı kucaklamak için ek sebep olarak görür. (2001, s. 13–14).”

Tam bu noktada Quine’in eleştirileri artık sadece folklorik gizemcilik söz konusu olduğunda geçerli olabilmektedir. Çünkü akademik-deneysel parapsikoloji geliştirdiği iddiaların ne türden kanıtlar tarafından zayıflatılabileceğini önceden belirlemeye çalışır. Bu böyledir, çünkü onlar standart deneysel prosedürleri kullanırlar. Kendilerine özgü bir istatistik bilimi ile hareket etmezler. Nitekim bu alandaki bazı dergiler PscyInfo ve Scopus gibi saygın veri tabanlarında taranmaktadır ve örneğin Parapsikoloji Derneği 1969 senesinden beri AAAS (Amerikan Bilimsel İlerleme Cemiyeti) ile bağlı ortaktır. Şimdi bir çıkmaza gelmiş bulunmaktayız. Bir yanda bilim ile bilim olmayan,

diğer yanda ana akım bilim ile marjinal bilim karşı karşıya. Marjinal dediğim deneysel parapsikolojinin iddiaları *kesin* şekilde çürütülemiyor ama *güçlü* şekilde desteklenemiyor da. Bilimsel kuramlar kesin ispatlar veya kesin çürütmeler ile karakterize edilmemelidir. İkisinin de ampirik bilimde yeri yoktur. Ama buradan hangi anlamlı sonucu çıkarmalıyız? Çıkabilecek ilk sonuç anomali karşısında paradigmadan şaşmamak için kesin bir görmezden gelme stratejisinin tüm bilimcilere ve felsefecilere dayatılmaması gereğidir. “Şüphe duyduğunda, sessiz kal” bilimin değil ama kilisenin sesidir. Thomas Kuhn’un dediği gibi, eğitimimiz gereği bizler biraz dogmacı ve biraz da put kırıcıyız. Sağlıklı olan, herhangi bir tarafa çubuğu aşırı bükmeden ikisi arasındaki gerilimi hoş görerek, onu sürdürmektir (Kuhn, 1977).

Sonuç

Bu makalede ülkemizde içeriği çok az bilinen ve belki de hiç bilinmeyen akademik parapsikoloji çalışmaları üzerinden ontolojik natüralizm denilen şeyin yönetsel natüralizmin bir antitezi olduğunu göstermeye çalıştım. Ontolojik natüralizm bize doğaüstü şeylerin varlığına inanmamamız gerektiğini söyler. Fakat neyin ileride bilimin ontolojisine kabul edilmesinin imkânsız olduğunu bilemeyeceğimiz için bu iddia geleceği görme iddiası ile aynı epistemolojik statüde görülmelidir. Argümanımın vargısı bugün önümüze sunulan her bilimsel parapsikolojik iddiayı kabul etmek değildir. Zaten bilimsel iddialar yanlışlanabilir olduğuna göre bir kısmı da yanlış olsa gerek. Ama yanlış çıkma olasılığı ana akım bilim için de eşit ölçüde geçerlidir. Söylemek istediğim şey natüralizmin içerisinden *a priori* tutumu çıkarması gerektiğidir. Akademik parapsikoloji, ontolojik natüralistlerin varlığını önsel şekilde inkâr ettikleri kimi şeyler üzerine bilimsel çalışmaları dünyanın en iyi üniversitelerinde 135 senedir devam ettirmektedir. Bizi en çok şaşkınlığa düşürecek şeyler çoğunlukla bilimin kendi sonuçlarıdır. Bir çağın büyüğü diğer çağın yerçekimi dalgaları veya elektromanyetizmasıdır. Bilimi meşru kılan iş görmesidir. Bilim son derece pratik bir bilgi sistemidir ve kendini inanılmaz bir hızla ve ölçüde yenilemektedir. Evrenin işleyişinde şaşıp kalacağımız şeyler kalbin gözleriyle baktığımızda değil ama aslında bilimin gözüyle baktığımızda keşfedilecektir.

KAYNAKÇA

- Altuğ, T., *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, 3. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2016.
- Batak, K., *Naturalizm Çıkmazı, Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizm'in Felsefi Temelleri ve Teistik Eleştirisi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Bayramoğlu, D., "Aklın Ötesinde Ne Var? Türkiye: CNN Türk", 11.11.2017, <https://www.cnnturk.com/tv-cnn-turk/programlar/gundem-ozel/aklin-otesinde-ne-var-gundem-ozelde-yanit-buldu>
- Bem, D. J., "Feeling the Future: Experimental Evidence for Anomalous Retroactive Influences on Cognition and Affect", *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 100, Nr. 3, 2011, s. 407–425, <https://doi.org/10.1037/a0021524>
- Bilgrami, A., The "Wider Significance of Naturalism. A Genealogical Essay", *Naturalism and Normativity*, M. De Caro & D. Macarthur (ed.), New York: Columbia University Press, 2010, s. 23–54.
- Bourget, D. & Chalmers, D., "What do Philosophers Believe?", *Philosophical Studies*, 170 (3), s. 465–500, 2014, <https://doi.org/10.1007/s11098-013-0259-7>
- Cardena, E., "A Call for An Open, Informed Study of All Aspects of Consciousness", *Frontiers in Human Neuroscience*, 8 (17), 2014, s. 1–4, <https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00017>
- Churchland, P. M., "How parapsychology could become a science", *Inquiry*, 30 (3), 1987, s. 227–239, <https://doi.org/10.1080/00201748708602121>
- De Caro, M. & Macarthur, D. (ed.), *Naturalism in Question*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2008.
- De Caro, M., & Macarthur, D. (ed.), *Naturalism and Normativity*, New York: Columbia University Press, 2010.
- Frank, P., *Philosophy of Science: The Link Between Science and Philosophy*, Westport: Connecticut: Greenwood Press Publishers, 1974.
- Frank, P., *Bilim Felsefesi, Bilim ile Felsefe Arasındaki Bağ*, çev. D. Kadioğlu, İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Hempel, C. G., "The Old and the New 'Erkenntnis'", *Erkenntnis*, 9, 1975, s. 1–4, <http://www.springer.com/philosophy/journal/10670>
- Hutto, D. D., "21st Century Philosophy: In Crisis or New Beginning?" *The Philosopher's Magazine*, (t.y.) https://www.academia.edu/19875314/21st_Century_Philosophy_In_Crisis_or_New_Beginning

- Irzık, G., “Sunuş/Metafiziğin Direnci”, *Modern Felsefe Metafiziğin Elenmesi*, 3. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2016, s. 7–24.
- Kuhn, T., “The Essential Tension: Tradition and Innovation in Scientific Research”, *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*, Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1977, s. 225–239.
- McDougall, William, *Encyclopædia Britannica*, 2018, <https://academic.eb.com/levels/collegiate/article/William-McDougall/49691>
- Morris, S., “Scientific Philosophy and the Critique of Metaphysics from Russell to Carnap to Quine”, *Erkenntnis*, 2018, <https://doi.org/10.1007/s10670-018-0049-x>
- Özer, M., & Şahin, E. Y., “Quine’in Doğallaştırılmış Epistemolojisinin Normatifliği Üzerine”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 20, 215, s. 17–38.
- Papineau, D., “Naturalism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2015, <https://plato.stanford.edu/entries/naturalism/>
- Quine, W. V. O., “Main Trends in Recent Philosophy: Two Dogmas of Empiricism”, *Philosophical Review*, 60 (1), 1951, s. 20–43.
- Quine, W. V. O., “Epistemology Naturalized”, R. F. Gibson (ed.), *Quintessence: Basic Readings from the Philosophy of W. V. Quine*, Cambridge, Mass: MIT Press. A Bradford Book, 2004a, s. 259–274.
- Quine, W. V. O., “Naturalism; Or, Living Within One’s Means”, R. F. Gibson (ed.), *Quintessence: Basic Readings from the Philosophy of W. V. Quine*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2004b, s. 275–286.
- Quine, W. V. O., & Ullian, J. S., *Bilgi Ağı*, çev. A. H. Adanalı, Ankara: Kitabiyat, 2001.
- Ruhselman, B., *İlahi Nizam ve Kainat*, 7. Baskı, İstanbul: MTİAD1950, 2017.
- Sayan, E., “Kıta Felsefesi — Bilim ve Akla Muhalefet Çabasındaki Bir Felsefe Geleneğinin Eleştirisi”, (t.y.) https://www.academia.edu/22027426/KITA_FELSEFESİ_BİLİM_VE_AKLA_MUHALEFET_ÇABASINDAKİ_BİR_FELSEFE_GELENEĞİNİN_ELEŞTİRİSİ
- Seçkin, R., *Paranormal Fenomen*, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2010.
- Tümkaya, S., “Bilim Felsefesinde Mantığın Yeri: Quine’in Epistemolojisi Işığında”, *VI. Mantık Çalıştayı Kitabı*, V. Kamer & Ş. Ural (ed.), İstanbul: Mantık Derneği Yayınları, 2016a.

- Tümekaya, S., “The Overlaps between (Proper) Philosophy and (Actual) Science”, *On What It Is: Perspectives on Metaphilosophy*, M. Gyöngyösi, Z. Kapelner, Z. Ádám, & I. Faragó-Szabó (ed.), Budapest: Philosophy Workshop of Eötvös József Collegium, 2016b, s. 131–148.
- Tümekaya, S., “Analitik Felsefeci Wittgenstein Kendi Ölümünü Deneyimledi mi?” *Yaşam ve Ölüm Felsefesi*, A. K. Çüçen (ed.), Ankara: Sentez Yayıncılık, 2017a, s. 425–435.
- Tümekaya, S., “Nesnel Fenomenoloji Projesi Aracılığıyla Thomas Nagel, Bilinci Nesnel bir Şekilde Açıklamaya Çalışır”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 10 (2), 2017b, s. 147–160, [http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Srdl-Nagel Son x.pdf](http://www.ethosfelsefe.com/ethosdiyaloglar/mydocs/Srdl-Nagel%20Son%20x.pdf)
- Tümekaya, S., “The Tractatus, Logical Space, and Zombies”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 23, 2017c, s. 291–306.
- Tümekaya, S., Thomas Kuhn ve Onun Mantıksal Olmayan Rasyonalitesi, *Kutadgubilig*, 34, 2017d, s. 151–175.
- Tümekaya, S., & Yaylım, B., “Eleyici Materyalizm ‘Zihnin Tüm İçeriğini’ Elemeyi mi Önerir?”, *Felsefe Dünyası*, 66, 2017, s. 252–273.
- Verhaegh, S., “Boarding Neurath’s Boat: The Early Development of Quine’s Naturalism”, *Journal of the History of Philosophy*, 55 (2), 2017, s. 317–342. <https://doi.org/https://doi.org/10.1353/hph.2017.0031>